



В.Є. Борейко, І.Ю. Парнікоза, С.В. Галущенко

Сувора охорона  
заповідних територій у світі,  
Європі та Україні



*Видавництво НОГОС*

УДК 502.211(100-751.3)

Б 82

**Зміст**

Автори:	
<i>Борейко Володимир Євгенович</i> , Заслужений природоохоронець України, директор Київського еколого-культурного центру	
<i>Парнікоза Іван Юрійович</i> , доктор біологічних наук, координатор роботи по створенню об'єктів ПЗФ Київського еколого-культурного центру	
<i>Галущенко Сергій Володимирович</i> , науковий співробітник Деснянсько-Старогутського національного парку	
<b>Борейко В.Є., Парнікоза І.Ю., Галущенко С.В.</b>	
Б 82	Суворі заповідники в Європі та Україні, К., Логос, 2025. – 80 стр. – (Серія «Охорона дикої природи». Вип. 103).
ISBN 978-617-7631-75-9.	
У книзі розповідається про світовий та європейський досвід охорони заповідних територій, що мають найвищий ступінь охорони – заповідників, територій дикої природи та національних парків. Вказується на недоліки у заповідній справі України.	
УДК 502.211(100-751.3)	
Суворі заповідники в Європі та світі.....	4
Охорона дикої природи у США та Європі.....	17
Досвід роботи зарубіжних національних парків.....	28
Недоліки заповідної системи України.....	52
Додаток	
«Охраняемый режим в заповедниках, территории дикой природы и национальных парках (категории Ia, Ib, II). Руководство МСОП по категориям управления охраняемыми территориями».....	66
Література .....	73

## Суворі заповідники в Європі та світі

### Що таке заповідний режим?

Заповідний режим передбачає заборону будь-якої господарської діяльності (будівництво, розорювання, меліорація, рубання лісу, видобуток корисних копалин, полювання тощо) на певній ділянці природної території. Зазвичай мається на увазі, що заповідний режим необхідний для забезпечення природного перебігу природних (спонтанних) процесів, збереження біологічного та ландшафтного розмаїття, а також, як підпорядковане завдання – для довгострокових моніторингових робіт та наукових досліджень.

Заповідний режим здійснюється з допомогою заборон. Чим більше і суворіше заборони, тим дієвіший заповідний режим.

В Україні заповідний режим за законом має здійснюватись у природних заповідниках, заповідних урочищах, заповідних зонах національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, біосферних заповідників, ботанічних садів, дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Дуже близько до них за строгістю свого заповідного режиму знаходяться пам'ятки природи (особливо ті, що створюються в лісах), тому що в них також заборонено майже всі рубки. Більше слабкий охоронний режим є в заказниках (всіх видів).

Заповідний режим не забороняє наукові дослідження, а також проведення регуляційних заходів для підтримки чисельності рідкісних тварин та рослин. Обов'язкові умови – їх обґрунтованість, суворий контроль, звітність та ефективність. Немає ефекту – нічого їх і проводити. У жодному разі регуляційні заходи не повинні перетворюватися на прикриті форму господарського використання природних ресурсів, як це, наприклад, було у 2010-х роках в Асканії-Нова, Михайлівській цілині та інших степових заповідниках, де траву косили тракторами та потім її продавали.

Подібна діяльність велася і в лісових заповідниках – Медобори, Рівненський та ін., де під виглядом «оздоровлення» лісу шляхом «санітарних» рубок йшла на продаж звичайна комерційна заготівля деревини.

У будь-якому випадку, і сіно, і деревина, які отримуються в результаті регуляційних заходів у заповідних об'єктах, повинні не продаватися, а

залишатися в заповідному об'єкті, перегниваючи та перетворюючись на добрива.

У травні 2020 р. Євросоюз прийняв дуже важливий природоохоронний документ «Повернення природи в наше життя», в якому описана Стратегія з охорони біорізноманіття до 2030 року. (2020) 380 final).

У ключових зобов'язаннях цієї Стратегії йдеться про те, що природно-заповідними об'єктами в Євросоюзі має бути захищено не менше 30% суші та 30% моря. Це як мінімум додаткові 4% суші та 19% моря порівняно з сьогоднішнім днем.

Особливу увагу Стратегія звертає на збільшення площі природно-заповідних територій із суворою охороною (заповідники, заповідні зони національних парків тощо). Сьогодні в Євросоюзі лише 3% суші та менше 1% моря перебуває під суворою заповідною охороною. Євросоюз вважає, що до 2030 року одна третина природно-заповідних територій країн Євросоюзу повинна мати сувору заповідну охорону (повна заповідність), а це 10% суші та 10% моря. Причому під строгу заповідність повинні бути відведені всі первинні і старовікові ліси Євросоюзу, що залишилися.

Україна довгий час не звертала необхідної уваги на об'єкти із суворою заповідністю, більше того, іноді ідея суворої заповідності навіть засуджувалась деякими природокористувачами та вченими, які їх обслуговують. Нерідко заповідні об'єкти із суворою охороною, наприклад заповідники, такими були лише на папері. Насправді ніякої суворої заповідності там не існувало і вони були перетворені на лісгоспи, спец-мисливські господарства або парки розваг.

Тепер, прагнучи Євросоюзу, Україні доведеться переглянути своє ставлення до своїх природно-заповідних об'єктів із суворою охороною. Чергове обдурювання тут не пройде.

### Ідея абсолютної заповідності та концепції заповідності отримали своє визнання на міжнародному рівні

Ідея абсолютної заповідності та концепція заповідності отримали своє визнання на міжнародному рівні. Це відбилося в спеціальній категорії територій Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) – 1-а «суворий природний резерват», який є аналогом вітчизняної категорії

природно-заповідного фонду – «природний заповідник». Ця класифікація була затверджена МСОП 1994 р.

Суворий природний резерват – це досить велика за розмірами, цілісна у ландшафтному плані та мінімально освоєна територія (включаючи акваторії), де максимально повно підтримується хід природних процесів у природі, зберігаються у не порушеному стані унікальні або еталонні (репрезентативні) природні комплекси, визначні геологічні утворення, зберігаються різноманітні види рослин і тварин та їх місцеперебування (підтримується біорізноманіття та різноманітність екосистем); служить, перш за все, цілям проведення наукових досліджень, екомоніторингу та природоохоронної освіти. (123).

Цю категорію може отримати не обов'язково заповідник, але також та національний парк або резерват, але за однієї обов'язкової умови, що тут сувора охорона, наука і жодної рекреації чи іншої господарської діяльності.

Загалом у світі на 2008 р. було 4731 ділянка, що відповідає категорії МСОП – 1-а – «суворий природний резерват». Об'єкти, що належать до даної категорії, представляють 4,6% від усієї кількості охоронюваних природних територій у світі та займають площу 1 млн.033.888 кв. км., що становить 5,5% від усієї площі природних територій, що охороняються у світі. (125).

В Індії на 2003 р. був 1 заповідник площею 133 010 га. У Китаї є заповідник для охорони панд. У Мадагаскарі діє 7 заповідників, що відповідають категорії 1-а. Це – Лукуба (740 га), Цингі-де-Намурука (22227 га), Цингі-де-Бемараха (152 тис. га), Царатанана (48622) га), Наампуана, Заамена (73160 га), та приватний заповідник Беренті. (124). У Гвінеї до категорії 1-а відноситься суворий природний заповідник Маунт-Німба (Mount Nimba Strict Nature Reserve), що має площу 9560 га. У Антарктиці на 2003р. категорія 1-а займала 81% від усієї площі охоронюваних природних територій у цьому континенті. У Монголії на 2007 р. було 12 заповідників, які мали площу 50,8% від усієї площі природних територій країни, що охороняються. (127).

У Європі, крім України, Росії, Білорусі, Молдови, категорія 1-а МСОП існує на Шпіцбергені. Там є 6 заповідників (Північно- Східний та Південно-Східний Свальбард, три флористичні райони та один морський заповідник). (141). 20 заповідників існує у Фінляндії, 2 – у Македанії, 3 – у

Латвії, 4 – у Литві, 2 – у Болгарії, 4 - у Сербії, по одному в Норвегії, Іспанії, Словенії, Чорногорії, Хорватії, Австрії, Швейцарія, Румунія. Такі об'єкти планується створити також в Ісландії. У Естонії суворі заповідні зони мають резервати.

#### **Європа йде курсом заповідності. Короткий огляд заповідної справи у європейських країнах**

У Німеччині, Австрії заповідні зони національних парків, або як їх ще називають-зони природної динаміки, займають 50–90% території парку. У класичному європейському національному парку збереження природи переважає над усім іншим. У Румунії заповідна зона нацпарків становить понад 50% території парку.

У нацпарках Швеції, Швейцарії, Фінляндії та Іспанії повний захист від впливу людини має вся територія парку, тобто режим заповідності поширюється весь парк.

У багатьох європейських країнах, крім завдання збереження рідких видів флори і фауни, ставиться завдання підтримки еволюції природи, динаміки природних процесів та явищ, збереження дикої природи у природному стані, коли вона розвивається за своїми законам саморегуляції та саморозвитку. Збереження екологічної цілісності та підтримання природних екосистем якомога більше в природному стані є головною метою європейських національних парків.

Поряд із заповідниками, на національні парки Європи покладено основне завдання щодо збереження природи в природному стані. Тому саме заповідники та національні парки є у більшості європейських країн центральною ланкою всієї системи природних територій, що охороняються.

З 2000-х років у багатьох європейських країнах почався процес масового створення заповідників (територій найсуворішої охорони – категорія I-а МСОП). В Іспанії таких заповідників вже 116, у Швеції – 3121, у Норвегії – 2189, у Фінляндії – 123, Болгарії – 55, Румунії – 55, Словачії – 351. (132).

Практично у всіх європейських країнах у національних парках припинено полювання – в Німеччині, Італії, Іспанії, Ірландії, Швеції, Фінляндії, Австрії, Польщі, Румунії, Болгарії, Франції. У багатьох країнах нацпарках заборонено риболовлю. У Німеччині та Австрії на зако-

нодавчому рівні прийнято рішення про доведення заповідних зон у нацпарках до 75% території НВП, у Чехії – у 2017 р. прийнято рішення про доведення заповідних зон у нацпарках до 50% території НВП. Відповідно до цього закону основне завдання чеських нацпарків – це захист дикої природи і зона заповідності повинна покривати більше половини території нацпарку.

На це дається 30 років з моменту організації цього парку. Девіз національних парків Німеччини – «Дозволити природі йти своїм еволюційним шляхом». Зараз у більшості німецьких нацпарків заповідна зона складає більше половини території парків, а в 9 із 16 – більше 60% території парку. Німецькі екологи вважають, що кращий спосіб управління національним парком-за допомогою невтручання. Як і те, що короїди – це не шкідники, а частина природної динаміки лісу.

Активно з 2000-х років почала створювати у себе суворі заповідники Франція. З середини 2000-х років тут вже створено 3 суворі заповідника площею понад 2 тис. га кожен.

У 2009 р. Європарламентом ухвалено резолюцію про збереження дикої природи в Європі, яка зобов'язує країни Євросоюзу охороняти дику природу. Планується території дикої природи на суші в Європі довести до 5%. Німеччина та Австрія планують до 2020 р. довести території дикої природи (суші) до 2%, включаючи 5% строго заповідних лісів. При цьому Австрія змінила свої лісові закони, визнавши пожежі частиною природної динаміки заповідних лісів. Фінляндія вже має 5,2% площі строго заповідних лісів (від усієї лісової площі), Швеція – 4% заповідних лісів.

В Україні, нажаль, площа суворої заповідності складає (без Криму) всього 0,88% країни).

Як ми бачимо, країни Євросоюзу взяли курс на розширення заповідних зон національних парків, створення суворих заповідників (категорія I-а МСОП), збільшення загального відсотка саме суворої заповідності, вони підтримують концепцію заповідності (невтручання в природні процеси на природних територіях, що охороняються), беруть під охорону та розширюють території дикої природи.

### Суворі заповідники в Європі та світі

Нині в Україні часто можна чути хибну думку, що суворі заповідники з повним невтручанням – це утопія, пережиток минулого, що в Європі немає заповідників і, тим більше, з повною заповідністю. Але це негаразд.

Суворих заповідників категорії I-а немає лише в деяких країнах, але там їх замінюють національні парки із суворими заповідними зонами без втручання, як, наприклад, у Німеччині чи Польщі. У цих країнах національні парки є найвищою формою охорони навколишнього середовища.

Але, практично, в усіх країнах Європи існують заповідники категорії I-а та I-b, які як окремо взяті, так і входять до складу національних і природних парків. Заповідники категорії I-а є досить поширеною формою суворого захисту природи в Європі, і в більшості країн є найвищою формою захисту природи на рівні національного законодавства.

Як правило, суворі заповідники I-а в Європі – абсолютно заповідні території без втручання людини, але більшість із них мають невелику площу – від кількох десятків або сотень до кількох тисяч гектарів. У більшості суворих заповідників Європи дозволено обмежений доступ відвідувачів стежками.

Згідно зі Всесвітньою базою даних по територіях, що охороняються (WDPA) (62), найбільше суворих резерватів категорії I-а у Швеції – 3121 та Норвегії – 2189. Більшість з них – невеликі території від 1 до 100 га. Це можуть бути, наприклад, дрібні острови, ділянки узбережжя або скеля з пташиними базарами, які взяті під суворий захист категорії I-а. Але є значні за площею суворі заповідники. Наприклад, у Норвегії, на Шпіцбергені, розташований найбільший у Європі та один із найбільших у світі резерват I-а – Північно-Східний Свальбард (Nordaust Svalbard nature reserve) – 5535460 га, з яких суша (арктичні екосистеми) займає 1 866 300 га. Південніше до нього примикає Soraust-Swalbardnature reserve (NR) – 2182500 га, з них понад 600 000 га суші (це також територія IBA). У Норвегії природний заповідник (Naturreservat) є найвищою формою захисту природи. Більшість природних заповідників Норвегії пов'язані з охороною птахів та їх місцепроживання, водно-болотних угідь, як, наприклад, суворий резерват Пасвік – 1900 га (на півночі материкової

частини країни). У Норвегії резерватів категорії I-a 73,02% від усіх ОПТ країни (найвищий показник у Європі).

У Фінляндії, на відміну від сусідніх скандинавських країн, лише 20 суворих заповідників I-a, але це окремі повноцінні природоохоронні установи, досить великі за площею – до кількох тисяч чи десятків тисяч гектарів. Тільки у 4-х з них дозволено доступ відвідувачів, виключно для екскурсій стежками. Ціль строгих заповідників Фінляндії – збереження дикої природи у природному стані та проведення постійних довгострокових наукових досліджень та моніторингу. Це – наукові заповідники. Але у кількох заповідниках північ від країни (в Лапландії), саамам дозволено традиційне природокористування (без права поселень біля заповідників).

Розвинена мережа суворих наукових заповідників I-a є й у Болгарії. У цій країні 55 заповідників, абсолютна більшість із них площею понад 1000 га (в середньому по кілька тисяч га). 14 суворих заповідників Болгарії входять до заповідних зон трьох національних парків Болгарії. Це території без господарського використання, але у більшості з них дозволено доступ відвідувачів стежками.

У Румунії також 55 наукових заповідників, загальною площею понад 110 000 га. Це суворі території без втручання і, у багатьох із них, доступ відвідувачів заборонено, а тих, де він дозволено, є частина території без доступу.

Дуже велика кількість строгих заповідників I-a у Словаччині – 351. Більшість із них входять до складу заповідних зон національних парків. Більшість з них доступ дозволено, але тільки стежками. У Словаччині суворий заповідник має 5 національну категорію захисту, згідно з якою втручання в природні процеси не допускається. Для порівняння, національний парк має 3-ю категорію.

Згідно з даними WDPA:

в Італії – 116 заповідників категорії I-a

в Іспанії – 13 заповідників категорії I-a та 61 I-b

у Португалії – 9 I-a та 25 I-b

у Чехії – 9 I-a (площа по кілька сотень га) та 5 I-b

у Данії – 6 I-a та 7 I-b

в Естонії – 29 I-a (з яких 17 – суворі заповідники національних парків та 12 – суворі заповідники резерватів), I-b – 320 (61 з них входить до складу заповідних зон НП як категорія Wilderness )

у Литві – 6 I-a

у Латвії – 4 I-b

у Ліхтенштейні – 12 I-a та 9 I-b

у Люксембурзі – 49 I-b

у Словенії – 6 I-a та 50 I-b

у Швеції – 161 I-b

у Фінляндії – 123 I-b

Багато країн Європи почали активніше створювати суворі заповідники категорії I-a, оскільки прийшло розуміння, що це єдина можливість зберегти ділянки дикої природи, які ще залишилися в недоторканому чи малопорушеному стані. Починаючи з середини 90-х років, і, особливо, у 2000-ті почали активно створюватися суворі заповідники I-a навіть у тих країнах Західної Європи, в яких раніше їх не було або вони були надто малі за площею. Наприклад, Франція прийняла рішення про створення мережі строгих заповідників по всій території країни, де природа розвивалася без втручання людини.

Так, ще в 1995 році в самому центрі національного парку Екрен (Альпи), у його найменш відвідуваній та дикій області був створений суворий заповідник категорії I-a – *Reservenaturelle integrale lauvitel* площею 689 га. (54). Він створений для наукових цілей із режимом повного невтручання та із заборонаю доступу відвідувачів. По суті, вперше з'явилася сувора заповідна зона у цьому парку.

Відповідно до рішення Гельсінської конференції із захисту лісів (1993 р.) (Гельсінська резолюція H1) та Віденської резолюції, прийнятої на 4-й конференції міністрів із захисту та охорони лісів Європи (2003 р.), Франція прийняла на себе зобов'язання створити принаймні принаймні 3 повні біологічні заповідники I-a на площі понад 2000 га кожен, на додаток до мережі невеликих суворих заповідників. З середини 2000-х років було створено суворі заповідники (*l'aréservation biologique intégrale – RBI*): *Silve d'Argenson* – 2579 га, найбільший у Франції, створений у 2005 р. *des Maures* – 2531 га (2008 р.) *Vercors* – 2160 га (2009 р.). (57).

Ціль цих заповідників – вільне перебіг процесу природної еволюції без будь-якого втручання людини. У 2010 р. в Альпах було створено RBI

Vetoux – 906 га. У 2014 році у Франції було представлено ще 6 проектів створення інтегральних заповідників (RBI). У Піренеях був створений RBI Bigorre – 1010 га, а в 2015 р. в Альпах – RBI Assan – 1032 га. Ще один новий RBI був створений у 2017 р. – de la Griffon au Diable на площаді 100,51 га. Нині у Франції 70 суворих заповідників I-а (RBI).

У Ліхтенштейні є 9 лісових заповідників, що суворо охороняються, загальною площею 1307,7 (найбільший з них 922 га). Цим територіям надано можливість вільного розвитку. Закон про лісове господарство Ліхтенштейну визнає важливість мертвої деревини для екосистеми лісу. Відповідно до цього закону, заміна вирубанної деревини (лісовідновлення) має відбуватися лише за рахунок природної регенерації без посадки, щоб ліс, що виріс, був природним. У Греції є така категорія ОПТ, як абсолютні природні заповідники, яких у країні 8.

Таким чином, у Європі надається велике значення концепції збереження дикої природи без втручання людини та створення нових суворих заповідників, збільшення площ суворої охорони в національних парках з метою захисту природних процесів та біорізноманіття.

У Бразильській Амазонії розташований найбільший у світі найсуворіший заповідник I-а – Grao Para Ecological Station площею 4 245 819 га. До нього примикає ще один строгий резерват – біологічний заповідник Maicuru – 1151761 га. Разом вони утворюють найбільшу площу тропічних лісів у світі – близько 5,4 млн. га!

Особливо інтенсивно суворі заповідники і національні парки в Бразилії створюються з 2000-х років (як і в багатьох інших країнах) і на великих площах, що пов'язано з усвідомленням важливості збереження незайманої природи в умовах швидкого її руйнування та екологічної кризи. У Бразилії, вся система ОПТ ділиться на дві категорії: з повним захистом (переважно екологічна станція –I-а, біологічний заповідник – I-а, національний парк - II) та зі стійким використанням (категорії IV, V, VI). Саме в Бразилії, суворі території з повним захистом втілюють принцип абсолютної заповідності, причому, на великих площах, у тому числі, цей принцип підтримують і амазонські національні парки як у Бразилії, і у Перу. Загальна площа ОПТ із суворою охороною – 2,8% території Бразилії. (105).

Суворі заповідники I-а створені в багатьох країнах світу, у тому числі в Австралії, Аргентині, Монголії, Китаї, на Філіппінах, в Індонезії, Малай-

зії, на Мадагаскарі та в деяких інших країнах Африки (Гвінея, Гана та ін.), на Шрі-Ланці і т.і. Суворий заповідник I-а є і в Бутані, в Гімалаях – Toorsa strict nature reserve (64 400 га).

Заповідників категорії I-b (Wilderness Area) найбільше у США та Канаді. У США на 2010 рік було 757 заповідників I-в загальною площею 44 млн. га, що становить 5% території країни. З цієї площі 177 78941 га входить до національних парків, займаючи до 80–97% суворі, зокрема щодо полювання. Полювання на будь-яких територіях Wilderness Європи.

#### **Бернська конвенція проти сінокошіння у степових заповідниках**

Велике значення для аргументації режиму недоторканності у степових заповідниках та заповідних зонах має Додаток 1 до Резолюції № 4 Бернської конвенції, прийнятої 1996 р. Відповідно до цього документа під охорону беруться такі рідкісні степові спільноти, як степи, що заростають лісом (код X18), а також пантично-сарматські листяні чагарники (код F3.247). (131).

Якщо раніше деякі ботаніки вважали цінними лише злакові або злаково-різнотравні степи, а степи, що заростають лісом або кустарником, вважали такими, що не мають цінності, і тому закликали косити заповідний степ тракторами та комбайнами, щоб не дати їй зарості, тепер ситуація змінилася кардинальним чином у бік заповідності. Згідно з Бернською конвенцією та її Резолюцією № 4, однакову цінність мають не тільки злакові або злаково-різнотравні степи, але і степи, що заростають лісом або чагарником.

Всі ці види степів повинні підлягати в Європі суворій охороні. І тому сінокошіння в степових заповідниках з метою не дати степу заростати лісом або чагарником, означає грубе порушення Бернської конвенції та її Резолюції

№ 4, а також порушення європейських принципів та цінностей охорони дикої природи. (131).

#### **Євросоюз планує до 2030 р. збільшити природно-заповідні об'єкти із суворою заповідністю до однієї третини всіх природних територій, що охороняються**

У травні 2020 р. Євросоюз прийняв дуже важливий природоохоронний документ «Повернення природи в наше життя», в якому опи-

сана Стратегія з охорони біорізноманіття до 2030 року. (EU Biodiversity Strategy for 2030, Bringing nature back into our lives, Brussels, 20.5.2020 COM(2020) 380 final).

У ключових зобов'язаннях цієї Стратегії йдеться про те, що природно-заповідними об'єктами в Євросоюзі має бути захищено не менше 30% суші та 30% моря. Це як мінімум додаткові 4% суші та 19% моря порівняно з сьогоднішнім днем.

Особливу увагу Стратегія звертає на збільшення площі природно-заповідних територій із суворою охороною (заповідники, заповідні зони національних парків тощо). Сьогодні в Євросоюзі лише 3 % суші та менше 1% моря перебуває під суворою заповідною охороною. Євросоюз вважає, що до 2030 року одна третина природно-заповідних територій країн Євросоюзу повинна мати сувору заповідну охорону (повна заповідність), а це 10% суші та 10% моря. Причому під строгу заповідність повинні бути відведені всі первинні і старовікові ліси Євросоюзу, що залишилися.

Україна довгий час не звертала необхідної уваги на об'єкти із суворою заповідністю, більше того, іноді ідея суворої заповідності навіть засуджувалась деякими природокористувачами та вченими, які їх обслуговують. Нерідко заповідні об'єкти із суворою охороною, наприклад заповідники, такими були лише на папері. Насправді ніякої суворої заповідності там не існувало і вони були перетворені на лісгоспи, спец-мисливські господарства для паничів або парки розваг.

Тепер, прагнучи Євросоюзу, Україні доведеться переглянути своє ставлення до своїх природно-заповідних об'єктів із суворою охороною. Чергове обдурювання тут не пройде.

#### **Франція хоче відвести 10% своєї території під строгу заповідність і захист біорізноманіття**

Франція візьме 10% території країни під “надійний захист”, щоб зупинити поступове знищення рослинного і тваринного світу.

Про це йдеться у новій стратегії біорізноманіття країни до 2030 року, яку прем'єр-міністерка Елізабет Борн представила в понеділок, повідомляє “Європейська правда” з посиланням на Euractiv.

Стратегія, на яку чекали вже два роки, пропонує низку заходів для захисту та відновлення природних наземних і морських територій.

“Колапс живих істот є екзистенційною загрозою для наших суспільств. Щоб зупинити його та змінити тенденцію, ми приймаємо національну стратегію біорізноманіття до 2030 року. Наша мета зрозуміла: закріпити екологічний перехід у повсякденному житті”, – оголосила Борн.

Стратегія ґрунтується на Куньмін-Монреальській угоді, досягнутій у грудні на Конференції з біорізноманіття COP15, та Стратегії ЄС з біорізноманіття до 2030 року, яка передбачає ефективний захист 30% суші та океанів, відновлення 30% деградованих екосистем та скорочення на 50% використання пестицидів.

“Крах біорізноманіття настільки сильний, настільки швидкий і настільки поширений, що насувається шосте вимирання (...) Коротше кажучи, крах біорізноманіття є екзистенційною загрозою для наших суспільств. Ми повинні швидко зупинити його і змінити тенденцію”, – додала прем'єр-міністерка.

За даними Міжурядової науково-політичної платформи ООН з біорізноманіття та екосистем (IPBES), один мільйон видів у світі перебуває під загрозою зникнення, а три з чотирьох наземних екосистем вважаються деградованими. Франція посідає шосте місце у світі за кількістю видів, що перебувають під загрозою зникнення.

Із 40 заходів, передбачених у запропонованій французькій стратегії, уряд хоче збільшити площі, що перебувають під “сильним захистом”, з менш ніж 5% сьогодні до 10% території країни до 2030 року.

Ще однією ключовою віхою для морського середовища, згідно з пропозицією, є мета уряду повністю захистити морські акваторії та материкові льодовики до 2030 року, тоді як сьогодні під захистом перебуває лише 60% цих територій.

Інші заходи включають боротьбу з меліорацією, забрудненням пластиком і підводним шумом, заборону імпорту продуктів, які сприяють вирубці лісів за кордоном, зменшення вдвічі світлового забруднення і зменшення впливу пестицидів.

Відновлення природи також лежить в основі стратегії, оскільки Європейський Союз щойно прийняв відповідний закон, маючи намір відновити 30% деградованих земель і морських територій до 2030 року.

Франція планує висадити 50 000 кілометрів живоплотів і створити 50 000 гектарів водно-болотних угідь, щоб досягти цієї мети. Загалом

щороку відновлюватиметься 120 000 гектарів природних територій, що вдвічі зменшить темпи їхнього руйнування.

Для реалізації цих заходів уряд обіцяє “безпрецедентний” бюджет у розмірі 1 млрд євро у 2024 році, що на 250 млн євро більше, ніж у попередньому році.

Для “посилення цих дій” уряд також планує створити 141 робоче місце в урядових відомствах і розширити повноваження 1700 державних інспекторів з охорони довкілля.

Стратегія, представлена в загальних рисах у липні минулого року, була розкритикована за “частковість і неповноту” амбіцій, зокрема, Національним комітетом з біорізноманіття, який об’єднує 150 науковців, представників місцевої влади та неурядових організацій.

## **Охорона дикої природи у США та Європі**

### **Концепція охорони дикої природи (Wilderness). Основні засади**

Концепція охорони дикої природи (Wilderness) – це концепція невтручання. Ключова особливість дикої природи – природні процеси. Саме визначення «дика природа» походить від поняття «дикості», тобто того, що не контролюється людьми. Збереження не тільки всього природного комплексу та його окремих компонентів, а й захист самих природних природних процесів, без втручання та контролю з боку людини – це те, що кардинально відрізняє територію Wilderness (I-a, I-b, II МСОП) від ОПТ з керованим режимом, при якому втручання у природні процеси та регуляційні заходи ніколи не дозволять зберегти природу у природному, дикому стані. Дика природа не потребує нашої допомоги та якихось регуляційних заходів.

Найкращий спосіб допомогти природі – дати їй спокій! Дати можливість спонтанним еволюційним процесам протікати природно та безперешкодно! Не втручатися, нічого не змінювати, не перебудовувати, не намагатися нічого покращити або створити штучним чином подобу реконструкції. Природа самодостатня, навіть якщо сильно порушена.

Принцип невтручання дозволяє природним силам саморегуляції відновлювати порушені екосистеми до природного стану. Для цього потрібен лише час. Все, що відбувається у дикій природі, побудовано за принципами доцільності і регулюється природними процесами. Пожежі природного походження, вітрували, спалахи чисельності короїда – все це частина природної динаміки, механізмів саморегуляції. Природа завжди саморегулюється, якщо їй у це не заважати. Недарма, в національних парках Німеччини, де більшість їх території управляється як Wilderness, принцип невтручання поставлений на чільне місце, а саме бачення НП – це прагнення до незайманої природи. Головна мета національних парків Німеччини – безперешкодний розвиток природи! Ось головні девізи різних національних парків Німеччини: «Природа має залишатися самою собою» (головний принцип всіх національних парків Німеччини), «Дозволити природі йти своїм еволюційним шляхом», «Дозволити природі залишатися у своєму природному стані». Все це відображає суть принципу невтручання та захисту природних ево-

люційних процесів дикої природи, що є відправною точкою в політиці управління національними парками Німеччини.

Основні зони багатьох національних парків Європи (насамперед Німеччини та Австрії), а також окремо взяті заповідники I-a та I-b, які управляються як території Wilderness, часто зветься як «зона невтручання». Ще однією головною особливістю територій дикої природи є відсутність доріг та моторизованого доступу на землі Wilderness. Адже, щоб знищити територію дикої природи, достатньо почати будувати дороги. Тому, Wilderness завжди вважається «бездорожньою областю». І, нарешті, Wilderness – це територія без цивілізації та антропогенного розвитку, у тому числі без сучасної інфраструктури, а також без будь-якої господарської діяльності. Зони дикої природи завжди є «нерозвиненою областю». Таким чином, незалежно від того, до яких із категорій ОПТ із суворим захистом (I-a, I-b або II МСОП) належить територія Wilderness, вона має такі ключові характеристики: зона невтручання, нерозвинена область та бездорожня область. Всі вони характеризують дику природу в природному стані та надалі спрямовані на підтримку цього стану.

В даний час основний акцент у природоохоронній діяльності змістився у бік збереження біорізноманіття планети. Міжнародні неурядові природоохоронні організації стверджують, що збереження біологічної різноманітності є головним завданням глобального збереження природи. Із цим не можна не погодитися. Але збереження біорізноманіття безпосередньо пов'язано зі збереженням дикої природи. Не має біорізноманіття без дикої природи! Природні екосистеми в порушеному стані мають складну структуру і мають найбільшу біологічну різноманітність. Природний ліс з природною структурою та складними екологічними зв'язками завжди багатший у біологічному відношенні, чим штучно керований і тим більше посаджений ліс. Карпатські праліси в заповідниках завжди мають більшу біорізноманіття, ніж керовані ліси в лісгоспах. Це очевидний факт. Штучне «підвищення біорізноманіття» шляхом лісгосподарських заходів або за допомогою інших методів «управління» екосистемами – не більше ніж фарс. Щоб максимально зберегти біологічну різноманітність планети, необхідно якнайбільше захистити від деградації та руйнування територій дикої природи на Землі. Для цього створюючи якомога більше територій, що суворо охороняються, з повним захистом.

Таким чином, концепція дикої природи (Wilderness) є універсальним принципом і самою суттю охорони навколишнього середовища: разом із захистом дикої природи дозволяє захистити рідкісні види від зникнення та зберегти біорізноманіття. Тому, в деяких країнах термін “Wilderness” має ще й юридичне значення, як земля, де антропогенний розвиток заборонено Законом. У США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та ПАР території дикої природи захищені на законодавчому рівні як окрема категорія територій, що охороняються (самостійна або у складі національних парків та інших ОПТ). Це території, які повністю або значною мірою були змінені діяльністю людини, й у яких природні процеси діють без втручання людини. Вони, як правило, відповідають категорії I-b МСОП, де заборонені: моторизований доступ та будь-яке розвиток. Важливо те, що термін «дика природа» у цих країнах закріплений юридично законодавчому рівні. Фонд Wild, що йде в авангарді руху Wilderness у світі, визначає території дикої природи у двох головних аспектах: вони мають бути біологічно непошкодженими та юридично захищеними.

#### **Американська концепція охорони дикої природи**

Вперше «юридична концепція» дикої природи виникла США у середині минулого століття. Але ще в 19 столітті в західному світі виникла ідея дикої природи, що має внутрішню цінність. Одним із головних ідеологів захисту дикої природи у другій половині XIX – на початку XX ст. був відомий натураліст, захисник природи та основоположник заповідної справи США Джон Мюїр. Він був одним з основоположників ідеї Wilderness, вважав Дику Природу священною і що її потрібно захищати заради неї самої. Джон Мюїр був одним із ініціаторів створення в США національних парків. Він виступав за створення національних парків, повністю вилучених із господарської діяльності, щоб зберегти дику природу в незайманому стані та без втручання. Джона Мюїра вважають батьком американського руху за збереження природи. У Північній Америці було створено перші національні парки, які дійсно взяли під охорону території з первозданною природою. Але згодом, особливо у перші десятиліття двадцятого століття, зростає комерціалізація національних парків США – будівництво дорогих готелів, доріг та іншої інфраструктури всередині парків, потік відвідувачів, що розширюються, розважальні

заходи тощо, поставила під загрозу збереження дикої природи в парках. Виникла гостра необхідність створення вже всередині самих парків суворо охоронюваних територій з дикою природою, вільних від туристичної індустрії, антропогенного тиску та розвитку. Це були передумови для позначення територій Wilderness і закріплення ідеї та територій дикої природи на законодавчому рівні. У 1930-х роках все більшого визнання набула ідея захисту Природи заради Природи, в тому числі завдяки зусиллям вченого-еколога та захисника дикої природи О. Лепольда, який закликав до «етики землі» та захисту дикої природи. У 1935 році в США було створено Товариство дикої природи, яке є однією з найбільших природоохоронних організацій в країні, згодом сприяло позначенню майже всіх територій Wilderness, які були внесені до мережі дикої природи країни. Головним засновником Товариства був Боб Маршалл – відомий прихильник та активіст дикої природи. (118). Також це товариство відіграло важливу роль у прийнятті Закону США про дику природу. Автором Закону США про дику природу, прийнятим Конгресом у 1964 році, був колишній виконавчий директор Товариства дикої природи Говард Занізер. (119). Законопроект ним був підготовлений ще 1956 року, пройшов 66 змін та 18 слухань, перш ніж через 8 років Закон підписав президент США. Після ухвалення Закону було створено Національну систему територій дикої природи (NWPS), яка захищає території Wilderness. Спочатку Закон про дику природу 1964 року стосувався лише абсолютно диких територій, що зберегли первісний характер, і не стосувався східних штатів США (схід 100-го меридіана), де важко було знайти первозданну природу. Відразу вважалося, що тільки повністю незаймана природа може бути захищена як Wilderness. Але згодом прийшло розуміння того, що землі, що використовувалися в минулому, можуть природним чином відновлюватися в «вторинну пустелю (дику природу)», де знову візьмуть гору природні процеси. Тому в 1975 році було прийнято Закон про східну пустелю (дику природу), що поширює створення Wilderness на східні штати, де землі не первозданні, але здатні до відновлення у «вторинну пустелю». Закон про східну пустелю застосовується тільки до східних штатів США і захищає землі, які в минулому зазнавали антропогенних впливів, але здатні стати територіями Wilderness. Цей Закон, після підписання його 1975 року, визначив 16 нових територій дикої природи у східних штатах США.

Закон про дику природу став важливою віхою у захисті дикої природи у США, а й у світі, оскільки вперше було дано юридичне визначення дикої природи і на законодавчому рівні захищені території Wilderness від розвитку та перетворення.

У другій половині XX століття стали змінюватися і самі національні парки США у бік суворішого захисту їх території. Концепція Wilderness та Закон про дику природу відіграли у цьому питанні ключову роль. Вказані райони Wilderness вже не дозволяли на своїй території будівництво інфраструктури, доріг, моторизованого доступу, втручання в природні процеси та антропогенного розвитку з порушенням екосистем. Дика природа почала реально бути захищеною, а зона Wilderness стала поширюватися на більшу частину території національних парків. Змінилася сама концепція національного парку в США – екологічна та природоохоронна функції НП, у тому числі, захист дикої природи, стали головними та пріоритетними у політиці управління парками. Це стало прикладом для інших країн, насамперед для Канади та Австралії, де дика природа також захищена на законодавчому рівні (в Австралії Товариство дикої природи створено 1976 року).

У США на 2015 рік налічувалося 765 районів (ділянок) Wilderness із загальною площею 44163205 га. Це 4,8% території США. (119). Але тут одразу варто сказати, що на територіях дикої природи, які не є частиною національних парків, дозволено полювання, а отже, вони не можуть вважатися заповідними територіями, навіть I-b. Якщо територія Wilderness є самостійною одиницею або входить до складу резервату (IV МСОП), то на таких територіях заборонено моторизований відпочинок, розвиток інфраструктури, рубки лісу і навіть пересування на велосипеді, але дозволено немоторизований і без сучасної інфраструктури відпочинок – походи з рюкзаком та наметом, кінні маршрути, спортивне полювання (як частина «відпочинку») та риболовля. Іншими словами, територія, позначена як «дика природа», захищена від будь-якого антропогенного розвитку та цивілізації, щоб залишалася в такому ж дикому стані, як і в «доколумбовські» часи, де відвідувачі могли б побути в диких умовах, отримати «досвід дикої природи», але при цьому, хто хоче, могли б «полювати і порибалити в диких умовах» (якщо це не національний парк). Але це вже не те, що пов'язане із заповіданням, тим більш суворим. Тому лише в національних парках США (як і Канади), де заборонено законом

полювання, повною мірою реалізовано ідею дикої природи (якщо її розглядати в контексті суворого заповідання). Лише у національних парках США, територія Wilderness, будучи зоною суворої охорони, захищена від полювання та повністю відповідає категорії I-b МСОП. Тому, недарма, національні парки в США є найвищою формою охорони природи, а статус Wilderness на більшій частині площі парку їх ще більше посилює.

### Концепція охорони дикої природи (Wilderness) у Європі

Європейський рух Wilderness почався відносно недавно, отримавши значний імпульс у 2000-х роках. Ще в 1998 році було створено Фонд PAN Parks для захисту територій дикої природи, що збереглися в Європі. Цей фонд був організований WWF та голландською туристичною компанією Molecatepec метою реалізації проекту з виділення та захисту суворох ОПТ з дикою природою (за типом американських) по всій Європі, де сувора охорона без втручання поєднується зі стійким туризмом для територій Wilderness. Це стало початком формування Європейської мережі територій Wilderness шляхом аудиту та сертифікації національних парків, що відповідали стандартам PAN Parks (адаптованим до європейських особливостей Wilderness). Фондом PAN Parks було сертифіковано 13 національних парків Європи з територіями Wilderness, які увійшли до мережі дикої природи Європи («Дика мережа Європи»). Також, у 2005 році, була створена Ініціатива Wild Europe (WEI) як партнерство різних природоохоронних організацій Європи з питань дикої природи (WWF, IUCN, PAN Parks та ін.), яка координує стратегію захисту та відновлення дикої природи в Європі. (113).

Важливою віхою у визнанні концепції дикої природи у Європі стало ухвалення 3 лютого 2009 року Європарламентом резолюції про збереження дикої природи у Європі («Резолюція Європейського парламенту про Wilderness у Європі»). Резолюція мала рекомендаційний характер, але вона стала відправною точкою для загального усвідомлення а найвищому рівні необхідності захисту дикої природи у Європі. У Резолюції міститься заклик до Європейської комісії: Розробити чітке визначення дикої природи (Wilderness – «пустелі»), Провести дослідження цінностей та переваг дикої природи, Розробити стратегію Wilderness в ЄС, Ініціювати відновлення територій з антропогенним впливом в минулому для

розвитку нових диких місць. Країнам-членам ЄС було доручено: Обмінюватися передовим досвідом в управлінні територіями Wilderness, Розробити кодекс поведінки для туризму в районах Wilderness, Забезпечити найкращий захист дикої природи.

10-й Всесвітній Конгрес з дикої природи (WWC) – WILD10, що проходив у 2013 році в Саламанці (Іспанія), також став віхою для захисту дикої природи в Європі. На Конгресі, розглядаючи питання політики збереження природи в Європі, було заявлено, що необхідна «Європейська конвенція про дику природу», в яку повинні об'єднатися всі європейські країни для збереження дикої природи. Говорилось також про те, що забезпечення суворого захисту має вирішальне значення для збереження природи на континенті, і нова концепція (Wilderness), орієнтована на дику природу Європи, може допомогти у цьому процесі.

У 2013 році Європейська комісія випустила документ «Керівні принципи Wilderness для мережі Natura 2000», які передбачають інтеграцію Wilderness до мережі Natura 2000 року.

У 2014 році Фонд PAN Parks був реорганізований у Європейське товариство дикої природи European Wilderness Society (EWS). Тепер уже Європейське товариство дикої природи формує Європейську мережу Wilderness – територій, що збереглися в незайманому стані і без втручання людини в різних країнах Європи. (113). Це дикі території різних національних парків та заповідників, які відповідають стандартам Wilderness, прийнятим для Європи EWS (категорії I-a та I-b МСОП). Стандарти Wilderness для Європи дуже суворі, у тому числі, порівняно з Wilderness США та Канади. Як правило, при сертифікації національних парків і суворох заповідників у різних країнах Європи тільки частина їх територій найбільш дика і бездоріжжя, яка повністю відповідає стандартам Wilderness EWS, входить до Європейської мережі дикої природи. Навіть території повних заповідників і суворох заповідних зон НП, як правило, повністю не входять до мережі Wilderness Європи, оскільки, можливо, якась частина їхньої території в чомусь не відповідає стандартам EWS (наприклад, через наявність дороги, інфраструктури, ділянки з випасом тощо). Тому, можна сказати, що до Європейської мережі дикої природи входять найкращі та дикі території Wilderness Європи, що відповідають найсуворішим критеріям заповідності. При цьому режим відвідування таких територій залежить від їхньої категорії та національ-

ного статусу: якщо це заповідник або строга заповідна зона (I-a) НП – то доступ заборонено або суворо обмежений, а якщо це основна зона (ядро без втручання) національного парку (без режиму I-a, як у більшості НП Європи) – то відвідування можливе як для категорії I-b – немоторизований доступ. Але обидва ці варіанти суворих ОПТ є територіями дикої природи в мережі EWS, якщо вони відповідають основним критеріям Wilderness.

Wilderness, відповідно до європейських стандартів, означає, що на цій території:

- немає полювання
  - немає риболовлі
  - немає доріг та моторизованого доступу
  - немає інфраструктури (крім примітивної – хатини, стежки, місця для наметів)
  - немає збору колекцій
  - немає рубок лісу
  - немає збору мертвої деревини
  - немає видобутку корисних копалин
  - відсутня втручання людини, у тому числі, немає контролю за захворюваннями та інвазійними видами
  - немає випасу свійських тварин
  - немає збору ягід та грибів
  - немає заходів для відновлення екосистем
  - немає управління фауною – тобто немає регуляції чисельності тварин
- На такій території повинні зберігатися спонтанні природні процеси. (113).

EWS сертифікує нові території дикої природи для Європейської дикої (пустельної) мережі відповідно до розробленого Європейського стандарту якості та аудиту в галузі дикої природи (EWQA). Європейське суспільство дикої природи проводить аудит нових потенційних територій Wilderness по всій Європі в 2 етапи: Quick-Audit – попередня оцінка та Full-Audit – остаточна сертифікація за всіма критеріями для Wilderness, з розробкою плану управління та подальшого моніторингу території дикої природи, яка увійде до Європейської мережі дикої природи. Full-Audit діє протягом 10 років з безкоштовним оновленням контрольного аудиту через 5 років. (113).

При сертифікації територій дикої природи EWS виділяє 5 категорій Wilderness, які можуть відповідати стандарту якості дикої природи 4-х різних рівнів (за рівнем дикості, розміру території тощо), що позначаються як «бронза», «срібло», «золото» та «платина». Стандарт якості дикої природи «Платина» – Platinum Wilderness – найвищий і відповідає території з непорушеною природою та мінімальною площею від 10 тис. га та вище. Якщо говорити про категорії дикої природи, то до 2017 року розглядалася одна загальна категорія – Wilderness (без підрозділу на ландшафти), але у двох «підкатегоріях» (виходячи з дикості та ступеня модифікованості території) – власне Wilderness (дика природа) та Wild areas (дики райони). Територія Wilderness (дика природа, пустеля) – це незаймана або малозмінена територія з природними процесами, без втручання людини та без інфраструктури.

Дики райони (Wild areas), на відміну від території Wilderness, більш фрагментовані і більш змінені в результаті діяльності людини у минулому, але з високим рівнем та переважанням природних процесів в даний час.

Відповідно до критеріїв EWS розроблено стандарти якості дикої природи для справжньої території Wildernes – «пустелі» – платиновий або золотий стандарт (Platinum Wilderness, Gold Wilderness) та для диких районів – Wild areas – срібний або бронзовий стандарт (Silver Wilderness), Bronze Wilderness).

На жовтень 2013 року у Європі було попередньо визначено 522 потенційні території Wilderness та Wild Area у 27 країнах ЄС, які можуть відповідати вимогам Стандарту європейської якості дикої природи. З них, 284 території дикої природи можуть відповідати визначенню Wilderness та суворим стандартам Платини або Золота, а 283 – Wild Area та стандартам Бронзи чи Срібла. (113).

У 2017 році до категорій (підкатегорій) дикої природи – Wilderness та Wild areas, які вважаються однією загальною категорією, додано ще 4 категорії (за типом ландшафту):

Wild Forests – дикий ліс (з переважачим диким лісом та мінімальною ним розміром 500 га).

Wild Island – дики острови.

Wild Coasts – дикий берег та морська акваторія з мінімальною зоною пустелі 500 га.

Wild Rivers – дика річка з мінімальною довжиною 2 км (і зоною дикою природи вздовж річки).

В даний час до Європейської мережі дикої природи вже увійшли 38 територій дикої природи з 17 країн, представлені всіма категоріями: Wilderness, Wild Forests, Wild Island, Wild Coasts, Wild Rivers. Всі території дикої природи, що увійшли до Європейської мережі дикої природи, є найдикішими місцями Європи і всі вони управляються природними процесами завдяки принципу невтручання. Найбільші за площею і найменш порушені людською діяльністю території належать до найвищого стандарту якості дикої природи – Platinum Wilderness. Це, наприклад, Retezat Wilderness – 10440 га (НП Ретезат, 38138 га, Румунія), FulufJallet Wilderness – 10440 га (НП FulufJallet – 38500 га, Швеція), (Oulanka Wildernes – 29 000 га, Фінляндія), Kalkalpen Wilderness – 13 034 га (НП Central Balkan – 71 669 га, Болгарія). (113).

Усі території, що охороняються, займають приблизно 21% території суші Європи. Суворо охоронювані природні території (дика природа без втручання) – не більше 1% суші Європи. Європейське суспільство дикої природи планує поступово довести загальну площу територій дикої природи у Європі до 2% від площі суші Європи. А кінцева мета – 5% суші Європи повинні займати території Wilderness (без втручання людини та господарського використання).

На національному рівні низки країн також роблять кроки у бік збільшення площі Wilderness на своїй території. Німеччина та Австрія, першими в Європі, прийняли рішення, що до 2020 р. території дикої природи (без втручання) повинні займати 2% території суші у кожній із цих країн. (111).

Таким чином, за останні 15 років у Європі отримала широке визнання концепція невтручання на територіях, що охороняються. Ідея Wilderness озвучена на рівні Європарламенту і прийнята як один важливий напрямок у природоохоронній політиці. А створена Європейським суспільством дикої природи мережа Wilderness поєднує в собі найдикіші природні території Європи, що суворо охороняються, – заповідники I-а та I-b МСОП.

Резюмуючи все сказане, слід наголосити, що концепція Wilderness лежить в основі суворого заповідання і спрямована на збереження дикої природи в природному стані. Суть дикої природи – це спонтанні

природні процеси та його вільний, безперешкодний прояв і перебіг як основа еволюції. Концепція Wilderness та строга заповідність – це захист природних процесів без втручання людини. Цим вони кардинально відрізняються від територій, що охороняються, з керованим режимом втручання.

## Досвід роботи зарубіжних національних парків

### Що таке національний парк

Щоб попередити можливу експлуатацію популярності наявних національних парків та девальвацію самої ідеї їх створення, представники міжнародної природоохоронної громадськості – члени створеного у 1948 році Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (МСОП) – звернулися до ООН з проханням врегулювати становище, що склалася, МСОП розробив, а Х Генеральна асамблея прийняла резолюцію, в якій говориться: – “Враховуючи значення, яке надає ООН ідеї національного парку як розумної форми використання природних ресурсів, і враховуючи вживання терміну, що збільшується в останні роки в ряді країн. “національний парк” для позначення територій, що мають зовсім інші завдання та статус, Х Генеральна асамблея МСОП, що проходила в Нью-Делі у листопаді 1969 р., рекомендує всім урядам зберегти термін “національний парк” тільки за територіями, що відповідають наступним критеріям, і, крім того, зробити все від них залежне, щоб так само чинили місцеві органи влади та приватні організації, охочі заснувати національний парк. (14).

Національний парк – це порівняно велика територія, де:

- одна або кілька екосистем не зазнали серйозних змін в результаті діяльності людини, де види рослин і тварин, їх місцеперебування, геоморфологічні ділянки є науковим, просвітницьким або рекреаційним інтересом, або на якій знаходиться природний ландшафт виняткової краси;

- найбільш компетентний орган країни вживає заходів для якнайшвидшого запобігання або виключення експлуатації природних ресурсів на всій території та для ефективного формування почуття поваги до екологічних, геоморфологічних чи естетичних елементів, які призвели до створення парку та куди відвідувачам за певних умов дозволено доступ до духовних, освітніх, культурних та рекреаційних цілях”. (14).

Ця резолюція отримала широке міжнародне визнання і згодом була схвалена II Всесвітньою конференцією з національних парків, що проходила в Єллоустоні в 1972 році. Відповідно до цієї резолюції Комісія МСОП з питань національних парків розробила критерії для включення до списку ООН територій, які відповідають необхідним вимогам.

Таким чином, в даний час міжнародна концепція парку пред’являє до нього досить жорсткі вимоги та висуває низку обмежень.

У національних парках, включених до Списку ООН, забороняється експлуатація природних ресурсів, видобуток корисних копалин, заготівля деревини та рослин, видобуток тварин, будівництво гребель або інших іригаційних або гідроенергетичних споруд. Заборона поширюється і на сільськогосподарську діяльність, полювання, рибальство, заготівлю дров, будівництво доріг, ліній зв’язку, силових ліній тощо, а також на постійне проживання, комерційне або промислове використання території. З цього загального правила допускаються лише окремі винятки.

Деякі з перелічених видів діяльності дозволяються у тих національних парках, де створені зони охорони культурної спадщини (наприклад, зони контрольованого сільськогосподарського ландшафту, села, міста чи міські райони історичного чи археологічного інтересу тощо), якщо ці види діяльності є невід’ємним елементом спадщини, що охороняється.

Національний парк відноситься до природних територій, що суворо охороняються. Відповідно до класифікації МСОП, національний парк – це II категорія природних територій, що охороняються, найбільш суворо після природних заповідників (категорія I). Класичний національний парк за критеріями МСОП має включати зону невтручання у природні процеси – не менше ніж 75% від загальної площі парку. (132).

### Суворий режим у національних парках США та Канади

У національних парках США та Канади, ще починаючи з кінця 19 століття, запроваджувався суворий природоохоронний режим. У них заборонялося полювання, рубання лісу, видобуток корисних копалин, будівництво, не пов’язане з рекреацією, акліматизація, у багатьох парках – суворо обмежена риболовля, заборонено гасіння природних пожеж.

Під впливом доповіді еколога Сталкера Леопольда від 1963 р. Служба національних парків США почала вводити ще більш обмеження та заборони, по суті перетворюючи національні парки на заповідники.

Американці зрозуміли, що національні парки мають бути не просто місцями для розваги публіки, а насамперед для охорони природи.

Було значно знижено рекреаційне навантаження на національні парки. У багатьох парках було закрито дороги, пересуватися в них тепер дозволяється пішки. Щоб відвідати деякі національні парки, необхідно

взяти участь у лотереї, де виграш складає близько 10%. За порушення правил рекреації у національному парку встановлено високі штрафи. Наприклад, за нелегальне багаття – штраф до 10 тис. доларів та тюремний термін у 30 днів. (21).

Відвідування національних парків із собаками практично скрізь заборонено, заборонено годувати диких тварин. Штраф за кормління бурундука становить від 100 до 500 доларів. Сміття, особливо після відвідин гір, потрібно забирати із собою. Перед відвідуванням багатьох національних парків потрібно прийти до Центру рейнджерів парку та подивитися фільм про правильну поведінку в парку. Ці обмеження у США обов'язкові всім – і для двірника, і для міністра.

Якщо раніше вважалося, що всі пожежі слід гасити, то з 1970-х років підхід до гасіння пожеж став диференційованим. Так, у Єллоустоунському національному парку, де щорічно від удару блискавки виникає в середньому 35 лісових пожеж та близько 10 – через людей, вирішено гасити лише пожежі антропогенного походження. (21). За пожежами природного походження слід спостерігати та гасити їх лише в тому у разі, коли вони загрожують людям, будинкам або виходять з-під контролю.

Змінилося і ставлення до хижаків. Якщо в 1920-х роках вовків та інших хижих звірів у національних парках відстрілювали, то ці дії були визнані неправильними. В Єллоустоунський національному парку відстріл вовків було припинено у 1935 р. (20). У 1995 р. у парк було випущено вовків, у 2005 р. їх там налічувалося 118 голів. (17, 20).

У Канаді заборонено використовувати в національних парках свинцеві грузила і блешні при аматорській риболовлі, ця ж заборона діє і в деяких американських національних парках. (16).

У 2014 р. у національних парках США було запроваджено заборону на дрони, які часто лякають тварин. У 2015 р. – в американських національних парках було заборонено куріння електронних сигарет (куріння звичайних цигарок і сигарет там було заборонено раніше). (18). Крім цього, у всіх національних парках США заборонено використання фотоспалахів. (21).

#### **Суворо охорона природи у національних парках Південної Америки**

У Південній Америці найсуворішими є національні парки Амазонії, особливо в Перу та Бразилії, які разом із бразильськими суворими за-

повідниками та землями корінних народів відіграли вирішальну роль у збереженні величезних площ дощових тропічних лісів від вирубки та деградації.

Амазонські національні парки Бразилії та Перу, як і більшість аналогічних парків у Колумбії та Венесуелі, не тільки найбільш суворо захищені від будь-якої експлуатації та втручання, а й закриті для туризму (більшість, за винятком найдоступніших).

У більшості національних парків Амазонії доступ навіть для дослідників обмежений і можливий лише з дозволу (через вразливість екосистем). Такі національні парки Колумбії в регіоні Амазонії, як Chiribiquete (2780800 га), Rio Pure (близько 1 млн. га), Rio Cahuinari (575500 га), а в Перу (з амазонськими лісами) – Ману (1,5 млн. га), Bahuaja-Sonene (1091416 га), CordilleraAzul (1,3 млн. га), Rio Abiseo.(274520 га), не мають туристичної інфраструктури і закриті для туризму.

Вони мають повний захист і відносяться скоріше до суворих заповідників (I-a), ніж до національних парків. Туризм можливий лише у буферних зонах, що примикають до парку. Так, найвідоміший національний парк з тропічними лісами Ману в перуанській Амазонії, розташований у передгір'ях Анд і що володіє найбільшим біорізноманіттям у світі (понад 1000 видів птахів тощо.), має найвищий рівень захисту, як заповідник I-a. (85).

Будь-який туризм та доступ відвідувачів заборонено (у тому числі, і через племена, включаючи неконтактні, що живуть у парку).

Але, Ману є і біосферним резерватом, завдяки чому туризм можливий у зонах, що примикають до парку, але не в самому парку (заповідним ядром, що є). Зонування біосферного резервату Ману виглядає так:

1. Власне національний парк Ману (1 532 806 га) – зона ядра, із суворою заповідністю, без інфраструктури, доріг та дорожнього доступу, без туризму.

2. Це повністю дика територія із неконтактними племенами. Є одна біостанція, де проводяться дослідження дуже обмеженою кількістю вчених, які мають дозвіл на відвідування парку. Усі дослідження – без втручання у природний перебіг природних процесів (необхідна вимога для дослідників).

3. Зона резервату – 257 000 га. Дозволено екотуризм, є туристична інфраструктура. Але немає вільного відвідування, лише з гідом. Ця зона, також, з багатим біорізноманіттям та строгою охороною.

4. Культурна зона – понад 90 000 га. Є села, традиційне природоохористування. Туристи цю зону можуть вільно відвідувати.

#### **Сувора охорона природи у національних парках Швеції, Швейцарії та Фінляндії**

Традиційно найвищі стандарти мають національні парки Швеції та Фінляндії, а також єдиний національний парк Швейцарії.

У цих країнах всі національні парки (за винятком деяких) мають повний захист на всій території. У НП Швеції немає спеціальних заповідних зон, але господарська діяльність виключається по всій території парків.

У національних парках Швеції найсуворіші правила: заборонені полювання та риболовля (рибалка, як виняток, може бути дозволена лише в деяких водоймах), також заборонені снігоходи та моторизовані засоби пересування, будівництво доріг, ЛЕП, будівель (тільки хатини для туристів та охорони парку). Дозволено лише збирання ягід та грибів для особистого споживання. М'який туризм дозволено по всій території парку.

У Фінляндії також суворі правила по всій території парків, але, на відміну Швеції, дозволена рибалка. Також, як і у Швеції, дозволено збирання ягід та грибів. Але, на відміну від НП Швеції, у національних парках Фінляндії є «заборонені зони» (на кшталт заповідних), де заборонено риболовлю, збирання ягід та грибів, вільне відвідування, будівництво будь-якої інфраструктури. Вони можливі лише пересування стежками, а сезон «тиші» (період гніздування птахів) заборонено доступ відвідувачів.

Заборонені (заповідні) зони, як правило, невеликі, встановлені у найбільш цінних, «чутливих» або вразливих місцях і не займають більших відсотків від загальної площі парку. Але є й великі площі заповідні зони. Наприклад, у національному парку Salamaajärvi (Саламаярві), площею 6200 га (Центральна Фінляндія), де охороняються старі хвойні ліси з верховими болотами, є заборонена зона в центрі парку, яка займає 1/3 його території (понад 30% території парку).

Тут дозволено лише пересування стежками і лише поза сезоном гніздування птахів. Також до цього парку прилягає і суворий заповідник Salamanperä (Саламанперя), площею 1270, категорії I-а МСОП зі старими лісами, де немає доступу відвідувачів взагалі. (132).

Але ще раз слід наголосити, що вся територія національних парків Фінляндії, як і Швеції, суворо охороняється без господарського використання, у тому числі без рубок лісу. У національних парках Фінляндії та Швеції під захистом знаходяться, як правило, природні та малопорушені екосистеми, у тому числі старі ліси, болота.

Перші національні парки у Європі виникли саме у Швеції 1909 р. на незайманих землях з дикою природою. Тому збереження дикої природи у первозданному стані було головною метою створення національних парків. З самого початку створення перших НП Швеції до них були пред'явлені найвищі вимоги щодо захисту, які такими залишаються і зараз. В даний час у Швеції 29 національних парків із загальною площею 731 589 га, або 1,6% території країни. Планується створення ще шести нових національних парків.

У Фінляндії нині є 40 національних парків із загальною площею 1 млн. га, що становить 2,7% території країни. (42). У Фінляндії модель національних парків було взято зі США, як і концепція плану управління – поєднання охорони навколишнього середовища та рекреаційних цілей, причому, без господарського використання (без господарських зон, рубок лісу тощо).

Тому фінські НП дуже схожі на американські – з концепцією збереження незайманої природи та її показу відвідувачам. Міжнародне визначення національних парків, як областей для захисту незайманої природи, з такими видами діяльності, як піші походи маршрутами та огляд природних пам'яток, були прийняті як відправна точка для розвитку НП у Фінляндії.

Тому національні парки Фінляндії, як і Швеції, можна вважати класичними, такими як у США, Канаді чи країнах Африки.

У Швейцарії є всього 1 національний парк – Швейцарський, площею 17420 га (0,4% території країни). (29). Він був заснований в Ретійських Альпах ще в 1914 році, другим після перших НП в Європі, створених у Швеції в 1909 році.

Він був створений у малонаселеній місцевості Альп та його завданням, з самого початку, було збереження дикої природи та вивчення природних процесів без впливу людини.

Тому, Швейцарський національний парк був задуманий як науковий заповідник, а не як рекреаційний парк. Таким він є і досі. Він керується як суворий науковий заповідник I-а та має найвищий рівень захисту. Уся територія парку суворо охороняється та не заселена!

У парку є єдиний будинок для туристів, де можна зупинитись. Іншої інфраструктури немає! У парку забороняється збирання ягід, грибів, розпалювання багать та кемпінг, випасання худоби, сінокосіння, будь-які транспортні засоби, включаючи велосипед. У парку немає жодних лісогосподарських заходів, не чіпають перестійного лісу, не прибирають сухостій, немає регуляції чисельності тварин. Немає жодного втручання людини і все у природі надано природному розвитку.

Основна ідея Швейцарського національного парку – виключення будь-якої господарської діяльності, щоб вчені могли мати еталони живої природи та вивчати, як протікає в ній життя без втручання людини. У парку дозволені лише піші походи маршрутами, не сходячи зі стежок, та спостереження за природою. А також наукові дослідження, сумісні з принципами невтручання в природні процеси.

Всі тварини та рослини у парку залишені для свого природного розвитку. Люди, які відвідують парк, мають залишатися на другому плані, будучи лише свідками природної еволюції, а не її активними учасниками. З моменту заснування Швейцарський парк втілює філософію невтручання та абсолютної заповідності, коли природа може вільно розвиватись.

#### **Суворая заповідність у національних парках Індії**

В Азії найкраща система національних парків існує в Індії, де на 2015 рік налічувалося 103 національні парки. (72). Усі вони із високим рівнем захисту. Відповідно до Закону Індії про охорону дикої природи (1972 р.), національний парк передбачає найсуворіший захист без втручання людини. Забороняється будь-яка експлуатація природи, зокрема лісове господарство з усіма видами рубок, заготівля дров місцевими жителями, збирання ягід, лікарських трав, полювання, риболовля, випас худоби. Не дозволяється поселення людей на території парку і, якщо такі є, то тери-

торія не може отримати статусу «національний парк» і є резерватом – Wildlife Sanctuary (IV категорія МСОП).

Ця категорія в Індії досить строга, у т. ч. із заборонаю полювання, але може допускати поселення людей та деяке «прожиткове» природокористування для потреб. Всього в Індії (2015 р.) 503 Wildlife Sanctuary, у т. ч. 30 tiger reserve - тигрових резерватів, які входять і до складу національних парків, підвищуючи свій охоронний статус.

Вони відіграють найважливішу роль збереженні дикої природи Індії, але саме національні парки є територіями з повним захистом – без природокористування і поселень людей. Щоб природоохоронна територія набула статусу національного парку, наявні села мають бути переселені за межі парку (з грошовою компенсацією місцевим жителям).

Так було створено багато національних парків Індії – країни з дуже високою щільністю населення. Нерідко національний парк і Wildlife Sanctuary об'єднані в одну природоохоронну територію, де парк є ядром з повною охороною, а навколо нього як буферна зона – територія резервату з поселеннями людей.

Наприклад, відомий національний парк у Гімалаях Індії – Govind Pashu Vihar, одночасно є і Govind Pashu Vihar NP and WS, площею 95 700 га. З них – Govind Pashu Vihar NP – 47 208 га (як суворе ядро). Таку структуру мають і тигрові резервати, з національним парком, як сувора центральна зона. Наприклад, тигровий резерват Kanha (194 500 га) у Центральній Індії, куди входить як сувора основна зона – національний парк Kanha (94 000 га).

Слід наголосити, що повний захист поширюється на всю територію національного парку в Індії, а не на 75% території, рекомендованої МСОП.

Національні парки Індії можна було б зарахувати до категорії I-а, але наявність туризму формально не дозволяє це зробити. Але за фактом, парки Індії є строго заповідними територіями, і є хорошими прикладами того, якими повинні бути справжні національні парки та заповідники. Туризм у парках Індії часто обмежений і лімітований.

Так, у національному парку Kanha для відвідувачів відкрито лише 25% території. А в національному парку Great Himalayn (75 440 га) у Західних Гімалаях, через вразливість екосистем та підтримку дикого ха-

рактеру незайманої природи Гімалаїв, кількість відвідувачів (туристів та дослідників) обмежена – не більше 1000 осіб на рік.

Парк підтримується у дикому стані – без доріг для транспорту та доступний лише пішки. У ще більш строгому національному гімалайському парку Nanda Devi (63 000 га), який кваліфікується як I-а, допускається кількість відвідувачів не більше 500 на рік. За один раз допускається група туристів, не більше ніж із 5 осіб (з гідом), і не більше 4-х таких груп на тиждень.

Парк відкритий для відвідувачів лише півроку (взимку закрито). У парку немає жодної інфраструктури, зокрема для туристів (немає жодних будівель, навіть інспекторських хатин), немає доріг та дорожнього доступу та його територія лише частково відкрита для відвідувачів. Вся територія NP Nanda Devi зберігається абсолютно дикою та повністю відповідає категорії МСОП I-а. (73).

#### **Суворий захист природи у німецьких, австрійських та чеських національних парках**

У Німеччині немає строгих заповідників (I-а категорії МСОП), тому національні парки є найвищою формою охорони навколишнього середовища. В даний час у Німеччині є 16 національних парків, які займають 2,7% площі країни, з урахуванням акваторії Північного та Балтійського морів, або 0,6% території суші. (59).

Німеччина першою з європейських країн взяла курс на відповідність своїх національних парків міжнародним стандартам МСОП, відповідно до яких не менше 75% території будь-якого національного парку має бути зоною суворої охорони без втручання людини та господарського використання (природним ядром). Цей міжнародний стандарт національного парку закріплено у Німеччині на законодавчому рівні.

У §24 Федерального закону про охорону природи Німеччини (Bundesnaturschutzgesetz – BNatSchG) сказано: «Національні парки покликані забезпечити природний характер природних явищ та їхню природну динаміку на переважній частині їхньої території». Відповідно до цього закону, у національних парках Німеччини на більшій частині території мають зберігатися природні процеси без антропогенного впливу та будь-якої експлуатації природних ресурсів.

У Німеччині вимоги до створюваних національних парків такі, що більша частина їхньої території не повинна бути порушена людським втручанням взагалі або може бути порушена в обмеженій мірі і здатна до відновлення до природного стану. При цьому, зона природного ядра із суворим захистом (зона невтручання – 75% і вище від загальної площі парку) має повністю перебувати із природних екосистем з природною динамікою.

І якщо при створенні національного парку площа природних екосистем не дотягує до необхідних мінімальних 75%, тоді в ядро включають тільки екосистеми, що відповідають необхідним вимогам, а інші повинні відновлюватися до природного стану. З цією метою екосистеми, що не відповідають природному стану, включаються в зону розвитку, де вони повинні відновлюватися до природного стану, і у міру відновлення, поступово перетворюються на зону ядра, у результаті поступово досягається 75% території з природними процесами. Відповідно до законодавства Німеччини, на весь процес відновлення екосистем та переведення їх у зону ядра дається до 30 років з моменту організації парку. Процес відновлення у зонах розвитку національних парків Німеччини буває як природним, так і за допомогою лісгосподарських заходів, особливо коли питання стосується монокультур ялинок.

Так, наприклад, НП Гарц, створений у 1990 році на площі 24 732 га, в даний час має основну зону (ядро), що становить 60% території парку. Нещодавно зона ядра становила 52%, а ще раніше 41% території парку. Зона розвитку в НП Гарц на даний час складає 39% території парку.

У ній проводяться лісгосподарські заходи, створені задля відновлення лісів і переведення в зону ядра. Таким чином, до 2020 року площа зони ядра має становити 75% від території парку. Тобто для досягнення 75% основної зони в НП Гарц знадобиться рівно 30 років з моменту застосування (з 1990 по 2020 рік).

Важливо, що втручання у зоні розвитку не переслідує жодної економічної вигоди, і єдиною метою є передача максимально можливої площі цієї природної зони в зону ядра. Національні парки, які мають перехідний період максимум 30 років, щоб перевести землі з використанням у землі без втручання в основній зоні називаються такими, що «розвиваються».

Таких національних парків у Німеччині більшість, так як важко відразу встановити 75% основну зону з природними екосистемами в такій густонаселеній країні. Але всі НП Німеччини з моменту їх створення рухаються в цьому напрямку і обов'язково, відповідно до законодавства, мають досягти 75% (і вище) для зони невтручання.

Це унікальний досвід Німеччини, яка на законодавчому рівні дотримується міжнародних стандартів для своїх національних парків та їхнього зонування.

Зонування національних парків виглядає так:

1. Природна зона, або зона природної динаміки (Naturezone, Zone of natural dynamics), основна зона – зона ядра з повним невтручанням людини та винятком господарського використання, де природа надана сама собі і живе за власними законами саморегуляції. Ця основна зона парку має займати щонайменше 75% його території.

2. Зона розвитку (Development zone) – зона відновлення, де може вестися лісове господарство, але ні в економічних цілях.

3. Зона управління (Management zone). Охоплює галузі, що мають важливе значення для туризму або мають історико-культурне значення.

Додатково до цих зон у трьох національних парках є невелика зона відпочинку для відвідувачів, площею від 0,3 до 2%. Природна зона, або зона природної динаміки (зона ядра) у всіх національних парках Німеччини – це територія без будь-якого лісового господарства і немає втручання людини навіть у разі масового враження на лісу короїдом. Контроль за короїдом та боротьба з ним проводяться у 500-метровій буферній зоні навколо кордонів основної зони (ядра), щоб захистити навколишні ліси. (132).

У самій основній зоні немає жодних санітарних рубок, і природі надано її повне право на безперешкодний розвиток природним шляхом. Мета національних парків Німеччини: “Дозволити природі йти своїм еволюційним шляхом”. Головний девіз НП Німеччини: «Природа повинна залишатися самою собою». Це право реалізується у зоні ядра НП Німеччини.

У більшості НП Німеччини заповідне ядро займає понад половину території парку, у т. ч. 9 НП Німеччини (із 16) мають площу основної зони від 60% і більше. Це найвищий показник для національних парків Європи, за винятком деяких скандинавських країн. А 4 НП Німеччини

мають площу ядра понад 85% території (показник, який можна порівняти з НП Північної Америки). Це такі парки:

Hainich – 94%

Hamburgischer Wattenmeer – 91,5%

Kellerwald-Edersee – 91%

Jasmund – 87%. (132).

І, як було зазначено, після певних перехідних періодів всі національні парки Німеччини повинні мати зону без втручання від 75% і більше. Можна сміливо сказати, що це приклад для всіх країн Європи (і не лише Європи!), особливо якщо враховувати, що Німеччина – одна з найбільш освоєних та густонаселених країн. Саме в Німеччині, в першу чергу, реалізується бачення національного парку як прагнення до незайманої природи!

Особливо слід виділити НП Німеччини – Берхтесгаден, який було створено ще 1978 року (другим після НП «Баварський Ліс»). В даний час площа парку 21 000 га, а перша територія Берхтесгаден, що охороняється, була створена ще в 1910 році на площі 8600 га, відповідно до моделі національних парків США. НП Берхтесгаден примітний тим, що це перший і єдиний національний парк в Альпах Німеччини, і що це найнезрушніший і найдикіший парк у країні.

Територія парку економічно нерозвинена та на всій його території немає жодних населених пунктів. З усіх НП Німеччини тут найбільше зберіглася природна динаміка. Можна навіть сказати, що майже немає жодного іншого місця в Німеччині, де природа була б настільки первозданною і незайманою. Тому захист цих природних процесів без втручання людини та збереження біорізноманіття є основними завданнями НП «Берхтесгаден».

Як відомо, біорізноманіття тим більше, чим природнішою є екосистема. Парк має науково-дослідні, освітні та рекреаційні програми для більш глибокого розуміння природи, і щоб зробити досвід дикої природи більш доступним для широкого загалу. Парк має зону ядра – 67% території, або близько 14 000 га. З них 3400 га – гірські ліси, в яких немає лісгосподарських заходів та втручання, навіть щодо боротьби з короїдом. Головна мета НП Берхтесгаден – “Безперешкодний розвиток природи”.

Головний девіз парку: «Дозволити природі залишатися у своєму природному стані».

Окремо слід зазначити національний парк *Unteres Odertal* (Нижня долина Одера), площею 10 418 га. Це заплавний парк, що охороняє нижню долину річки. Одер з великим біорізноманіттям (одне з найбіологічніших місць у Німеччині). У таких парках найважче виділити значні заповідними площею зони, так як ділянки в долинах річок інтенсивно використовують у господарських цілях, якщо вони перебувають у густонаселеній місцевості.

Долина річки Одер не є винятком, і при створенні парку виникли труднощі з виділенням великої площі основної зони. Проте до зони ядра увійшли 22% парку. І навіть 2248 га основної зони парку увійшли до мережі *PAN Parks*, як територія *Wilderness*. А вже на 2016 рік площа ядра парку становила 31% території. Це дуже високий показник для такої місцевості, та Німеччина тут теж попереду! Це наочний приклад для інших країн, як у густонаселених та важливих для господарського використання територіях, можна вести природоохоронну політику. (132).

Німеччина продовжує створювати нові національні парки. Так, у 2014 році створено НП *Schwarzwald* (Шварцвальд – «Чорний ліс») на площі 10323 га (ядро займає поки що 1/3 частина території парку), а у 2015 р. *Hunsrück Hochwald* (Хунсрюк Хохвальд – Високий ліс Хунсрюка) – 10230 га (з ядром поки що на 24% території). Австрія, слідом за Німеччиною, почала дотримуватися міжнародних стандартів МСОП для своїх національних парків, відповідно до яких більша частина їх території повинна ставитись до зони суворої охорони та керуватись без втручання людини. Більшість НП Австрії прагнуть до основної зони 75%, де немає управління екосистемами, зокрема лісового господарства та регулювання чисельності копитних. В Австрії є 7 національних парків із загальною площею 252 100 га, що становить 3% від території країни. При цьому 6 національних парків визнано МСОП як категорію II, а один – поки що не визнаний і має статус біосферного резервату. НП *Високий Тауерн* (Хохе Тауерн – *Hohe Tauern*) площею 185 600 га є найпершим та найбільшим національним парком Австрії.

Він був створений ще 1981 року, але через полювання та гірськолижний спорт не відповідав стандартам МСОП для категорії II. Він був визнаний МСОП як національний парк лише у 2006 році, після заборони

полювання та інших заходів на території парку, які не відповідають стандартам МСОП для категорії II. Це найбільший НП Альп та Центральної Європи. Його зонування є типовою моделлю європейського національного парку, де дотримуються інтересів збереження дикої природи та потреб місцевих жителів.

Така модель підходить для густонаселених країн і включає 2 зони – центральну (*core zone*, зону ядра) та зовнішню (буферну). Центральна, або основна, зона є природним ядром і керується без господарського використання і найчастіше без втручання (у країнах із суворими правилами для НП). У цій зоні допускається туризм по стежках та наукові дослідження. У буферній зоні, поряд з охороною природи, зберігаються і культурний ландшафт, а також традиційне природокористування.

Буферні зони національних парків своїм виглядом та охоронним статусом нагадують природні парки Європи, де також можна бачити поєднання природного та культурного ландшафтів. Як правило, центральна зона повинна бути більшою за буферну, і в відповідно до МСОП для категорії II займатиме велику частину національного парку. Модель зонування НП з двома функціональними зонами типова для Австрії, Франції, Польщі, Іспанії, Греції та інших країн Європи.

У національному парку *Високий Тауерн* центральна природна зона (*Naturezone* або *kernzone*, зона ядра) займає 65% території парку і має площу 121 200 га, а буферна 35% (64 400 га). Зона ядра – повністю без втручання та господарського використання, зокрема без випасання худоби на високогірних луках. *Високий Тауерн* – це високогірні альпійські екосистеми і льодовикові ландшафти з дикою незайманою природою, що є однією з найбільших незабудованих областей в Альпах.

Зона ядра парку є одним із останніх післяльодовикових первинних ландшафтів Центральної Європи на площі понад 90 000 га. У парку, головним чином у зоні ядра, є 5 спеціальних суворих резерватів із загальною площею понад 6800 га. Це заповідники категорії I-а МСОП. Наприклад, один з таких резерватів *Untersulzbachtal* (Унтерзульцбахталь) площею 2655 га розташований на висотах 1700–3798 м-коду і охоплює висотні пояси від субальпійських хвойних лісів до високогір'їв.

Має найсуворіші правила захисту та виключає будь-яке втручання людини. Також у центральній зоні парку, на північних схилах найвищого піку *Зальбурга Гросфенедігір* виділено територію *Wilderness* пло-

щею 8465 га, сертифіковану Європейським товариством дикої природи (EWS) у 2015 році.

Це найдикіша і найдорожча область парку, що відповідає всім вимогам EWS для Wilderness Європи. Частина цієї території, яка раніше використовувалася для випасу, полювання та лісового господарства, тепер надано спонтанним природним процесам відновлення. Буферна або зовнішня зона парку знаходиться в нижніх поясах гір і кільцем оточує зону центрального ядра парку. Тут поєднується природний та культурний ландшафт, поселення людей, традиційне природокористування, включаючи лісове та сільське господарство, випас на гірських пасовищах. Збереження культурного ландшафту у зовнішній, буферній зоні – одне із завдань НП Високий Тауерн, як і збереження дико-го стану ландшафтів у центральній зоні парку на площах, унікальних за своїми розмірами для Центральної Європи. Ціль зони ядра парку: вільний природний розвиток природи. Якби в цій частині Східних Альп не було створено національний парк, то ця зона була б освоєна і забудована та експлуатувалася б через розмаїття льодовиків, води та природних ресурсів.

Це врятувало територію парку від антропогенного розвитку, насамперед від численних проектів з будівництва ГЕС та гірськолижних курортів.

Наочний приклад НП Високий Тауерн показує мету та суть європейських національних парків, а саме, захист дикої природи від антропогенного розвитку та перетворення, і, потім, подальше забезпечення збереження природних процесів у природній зоні парку, а також збереження традиційного життєвого устрою місцевих громад у гармонії з природою – у буферній зоні парку.

Слід докладно зупинитись ще на одному національному парку Австрії – Kalkalpen (Калькальпен), який також розташований в Альпах і має площу 20 856 га (48). Його унікальність у тому, що 4/5 площі парку (16 680 га) вкриті цінними буковими та змішаними ялицево-ялицево-буковими лісами, і більша частина цих лісів зберігається в недоторканності в зоні суворої охорони, без будь-якого втручання людини.

Якщо до НП Високий Тауерн у зону ядра увійшли високогір'я і лише незначна частина ліси (більша частина лісів розташована в буферній зоні), то в НП Калькальпен зберігається без втручання та господарсько-

го використання саме лісова площа. Саме в цьому національному парку зберігається найбільший безперервний масив лісу в Австрії, який має виключно високу природність, набагато вищий за середній показник по країні. При цьому 75% території парку (15 600 га) – зона ядра, 13 043 га з якої увійшли до європейської мережі Wilderness та були сертифіковані EWS у 2015 р. У цій зоні ядра заборонені будь-які втручання, будівництво доріг та інфраструктури, використання механізованих транспортних засобів. Заборонено боротися з короїдом у основній зоні парку. У національному парку Kalkalpen зберігається без втручання та використання не лише найбільша лісова площа в Альпах, а й один із найбільших масивів лісу в Європі.

Чехія є наступною європейською країною (після Німеччини та Австрії), яка вирішила прийняти міжнародні стандарти для своїх національних парків та закріпила це на законодавчому рівні. (64). На сьогоднішній день Чехія має 4 національні парки загальною площею 119 000 га, або 1,5% території країни, але всі вони ще далекі від стандартів МСОП.

4 квітня 2017 р. чеський парламент подолав вето президента Чеської Республіки та схвалив новий закон, що підтверджує важливість дикої природи та її збереження, а також пріоритету «м'якого» туризму на територіях, що охороняються. Відповідно до цього закону, основне завдання національних парків – це захист дикої природи та зона суворої охорони без втручання (Wilderness) має покривати більше половини території національного парку (тобто понад 50%).

#### **Суворий режим у національних парках Африки**

У більшості країн світу, де немає системи суворих заповідників, національний парк – це найвища форма охорони природи, де взагалі виключається будь-яка господарська діяльність, і дозволені лише туризм та наукові дослідження. Це більшість країн Африки, Латинської Америки, Південної та Південно-Східної Азії. Важко уявити, наприклад, такі відомі національні парки, як Серенгеті в Танзанії, Цаво в Кенії або Казіранг в Індії, де були б господарські зони, як і важко уявити будь-який з національних парків бразильської або перуанської Амазонії, де велися б рубки тропічних дощових лісів, заради збереження яких (і насамперед від рубок)

ці парки були створені. Будь-яка господарська діяльність у цих парках виглядала б абсурдом.

У національних парках Африки підтримується суворий заповідний режим. Незважаючи на те, що в саванових національних парках Східної та Південної Африки розвинена мережа ґрунтових доріг для туризму (спостереження за тваринами з джипів та їх фотографування), та деяка туристична інфраструктура у певних місцях (бунгало, кемпінги тощо), дані парки є дикими територіями з незайманою природою, великою кількістю диких тварин, збереженням балансу між копитними і хижакками та стосунків «хижак-жертва», що можливе лише на великих незайманих територіях без антропогенного втручання та впливу. Так, у найвідомішому парку Африки – Серенгеті (1,4 млн. га), незважаючи на «фотографічний» туризм (що є «м'яким» та пізнавальним), зберігається незаймана природа на всій території, з екосистемами, яким 1 млн. років, з найбільшою кількістю великих ссавців у світі. Це пояснюється тим, що відвідування обмежене лише дорогами для туризму та їхня мережа передбачена таким чином, щоб основна частина території залишалася дикою та без відвідувачів (половина території парку взагалі бездорожня). Останнім часом практикуються і піші походи з гідями (як і в багатьох парках Африки), щоб отримати «досвід дикої природи», але вони обмежені самими дикими умовами бездорожньої савани. Але головне, що зберігає дикую природу Серенгеті, як і інших «класичних» парків Африки та інших континентів – це принцип невтручання та відсутність господарської експлуатації (і за умови контрольованого, правильно організованого та безпечного туризму). Екосистеми Серенгеті вважаються одними з найдавніших і непорушених, підтримуються в дикому стані, тому мають статус не тільки національного парку, а й території Wilderness (I-b) (попри моторизований доступ туристів, але це специфіка «саванових» парків Африки).

Часто можна чути помилкову думку, що поліфункціональність національних парків дозволяє, відповідно до їх функціонального зонування, проводити ті чи інші форми господарської діяльності на їх території. Але насправді в класичних національних парках Африки немає господарських зон, а їх функціональне зонування спрямоване на обмеження та регулювання потоку відвідувачів, щоб захистити дикую природу. Візьмемо, наприклад, найвідоміші й одні з найбільш відвідуваних національних парків Африки – Серенгеті в Танзанії (від 100 тис. до 300 тис.

відвідувачів на рік) та Крюгер у ПАР (понад 1,2 млн. відвідувачів на рік). Відразу слід сказати, що зонування проведено лише в тих НП Африки, де є план управління, до яких і належать Серенгеті та Крюгер (більшість національних парків Африки не зоновані). Дані парки охороняють дикую природу в незайманому стані з високим рівнем біорізноманіття та найбільшою кількістю великих ссавців в Африці. Ще одна особливість подібних парків, розташованих у саванах – це мережа ґрунтових доріг на їхніх територіях та моторизований доступ відвідувачів, щоб із джипів спостерігати за дикими тваринами та їх фотографувати.

«Фотографічний туризм» – головний напрямок рекреації в НП Африки і належить до туризму з «м'яким» впливом. (110). Але розвинена дорожня мережа, великий потік відвідувачів та об'єкти туристичної інфраструктури (бунгало, табори тощо) у певних місцях парку ставлять перед національними парками складне завдання збереження первинних екосистем у незайманому та дикому стані. Це завдання в НП Африки успішно вирішує зонування території парку, спрямоване виключно на регулювання туризму та забезпечення захисту дикої природи.

НП Серенгеті (1476300 га) має наступне зонування:

High Use Zone – зона високого (інтенсивного) використання – 23% території парку. Ця зона є центром активності відвідувачів, має найгустішу дорожню мережу і містить туристичну інфраструктуру.

Low Use Zone – зона низького використання – 42% території. Найменша кількість відвідувачів та обмежена дорожня мережа. Мета цієї зони – низька частота контакту між відвідувачами (щоб не зустріти в одному місці інших туристів та їх джипів) та максимальна можливість для самотності та ексклюзивного перебування у дикій природі.

Wilderness Zone – зона дикої природи – 35% території. Найважче доступна частина парку з дуже обмеженою дорожньою мережею (тільки для патрулювання території охороною парку) та відсутністю інфраструктури. Це зона з мінімальним впливом. Заборонено автомобільний доступ до парку для відвідувачів та спостереження за тваринами джипів. Немає стежок. Дозволено лише піші походи (бекантрі-походи) з гідом та в склад груп не більше 8 осіб – піші сафарі. Маршрути та місця кемпінгу – довільні. Кемпінг в одному місці – не більше чотирьох ночей. Мета цієї зони – максимальний захист дикої природи та «досвід дикої природи» для відвідувачів.

Таким чином, у НП Серенгеті зони Wildernessi низького впливу, де дика природа схильна до найменшого впливу з боку людини, займають більшу частину території парку – 77% його площі (що відповідає критеріям МСОП для категорії «національний парк»). Це дозволяє зберегти територію парку в дикому стані, незважаючи на відносно високу відвідуваність.

У НП Крюгер (1 948 500 га) (109) зони дикої природи (Wilderness, Remote, Primitive) з низьким рівнем впливу та «досвідом дикої природи» займають 87% території парку, в тому числі 57% території парку – зони без моторизованого доступу та без інфраструктури (включаючи нерозвинену та бездорожню Wilderness Zone – 45% території парку). І лише 13% території парку – зони відпочинку: з високою та низькою інтенсивністю рекреаційні зони з високою щільністю відвідувачів, розвинутою інфраструктурою та мережею доріг).

Резюмуючи все вищесказане, можна сміливо стверджувати, що в основі багатьох природних територій Африки, що суворо охороняються, – категорій I-a, I-b і II МСОП, лежить концепція Wilderness – захисту дикої природи в природному стані без втручання людини в природні процеси.

#### **Заповідні зони у національних парках. Досвід Європи та Америки**

Науковими дослідженнями та практикою давно підтверджено, що заповідний режим, який забороняє проведення різних господарських заходів (рубки, полювання, риболовля, видобуток корисних копалин, забудова тощо) є найбільш ефективним як для охорони біорізноманіття, так і для охорони природних екологічних процесів.

У національних парках заповідний режим здійснюється у спеціальних виділених для цього заповідних зонах.

У рекомендаціях МСОП йдеться про необхідність виділення під заповідні зони до 75% території національних парків. І багато європейських та американських країн дотримуються цього.

Так, у Німеччині з 16 національних парків 4 парки мають заповідну зону трохи більш-менш 90% території парку, 7 парків – 50%–60%, 3 парки 30%, і лише один національний парк – 22%.

Середня площа заповідної зони німецьких національних парків становить 58%. Нині у Німеччині ухвалено рішення про розширення заповідних зон усіх німецьких національних парків до 75%. Таке ж рішення ухвалено і в Австрії. Недарма, головне гасло національних парків Німеччини - «Природа має залишатися самою собою».

У багатьох європейських країнах заповідні зони займають близько 50% площі парків. Наприклад, у Польщі НП «Бещадський» має 63% заповідної зони, НП «Біловезький» – 54% території парку. У Румунії НП «Ретезат» має заповідну зону в 60% території парку, в Австрії НП «Високий Тауерн» – 65% території парку.

Ще більш показовим є приклад родоначальників національних парків-США та Канади. На початку 2000-х років у національних парках цих країн зони суворої (заповідної) охорони становили від 75% до 90% території парку. Так, у канадському НП «Джаспер» заповідна зона займає 99% території парку, а в НП «Гатіно» – 75% території парку.

У США в Йосемітському НП заповідна зона складає 89%, в НП «Еверлейд» – 85%, в НП «Олімпік» – заповідна зона займає 96% площі парку. (132).

На жаль, українські національні парки далекі від цього загального європейського та світового екологічного тренду. Заповідні зони в них дуже невеликі і переважно займають 1-7% території парку. У середньому площа заповідної зони українських НПП становить лише 20,3%, що вкрай замало.

Слід також мати на увазі, що у багатьох українських національних парках заповідна зона не становить єдиного цілого, а розосереджена територією парку невеликими ділянками («Голосіївський», «Сколівські Бескиди» та ін.). Що ще більше зменшує її екологічне значення.

#### **Зонування національних парків США та Канади**

Згідно з рекомендацією XI Генеральної асамблеї МСОП, у національних парках США та Канади зонування складається з: 1) зони абсолютної охорони; 2) зони суворої охорони; 3) зони слабкої охорони; 4) зони рекреації. Вже у 1970-х роках у канадських національних парках зони абсолютної охорони становили 55%–70%, зони суворої охорони 3%–12%, зони слабкої охорони 15%-35%, зони рекреації – 1,5%–

10%. (13, 26). У деяких парках є також зона паркового сервісу, що має невелику площу. (24).

У США є тенденції до спрощення зонування території національних парків. Для них рекомендується виділяти під туристично-адміністративну зону до 5% території, а решту площі відносити під зону суворої (абсолютної) охорони. (14). Так, у Йосемітському національному парку зона суворої (абсолютної) охорони становить 89% території парку (24), у національному парку Еверлейд зона суворої (абсолютної) охорони становить 85% території парку. (21).

У канадському національному парку Джаспер зона абсолютної охорони та зона суворої охорони разом складає 99% території парку. В іншому канадському національному парку Гатіно, зона суворої (абсолютної) охорони становить 75% території парку, і навіть науковці її відвідують лише за перепустками. (21).

На початку 2000-х років у національних парках США та Канади зона суворої (абсолютної) охорони становила від 75% до 90% території парків, куди зокрема заборонено прохід відвідувачів. При цьому МСОП (IUCN) рекомендує під заповідну зону національних парків відводити 75% території. (2, 25).

Слід підкреслити, що в деяких канадських національних парках взагалі немає зон №3 (слабкої охорони) та №4 (рекреації), а лише зони №1 та №2 абсолютної та суворої охорони.

Таке зонування у бік збільшення зон суворої (абсолютної) охорони якнайкраще підтверджує активне застосування концепції заповідності в менеджменті американських та канадських національних парків.

У найбільш диких або національних парках США і Канади, що збереглися в незайманому стані, понад 90% їх території є зоною Wilderness – дикої природи (I-b). Наприклад, у національному парку Банф (Канада) ця зона суворої охорони займає 93%, у НП Джаспер (Канада) – 99%, Йохо (Канада) – до 95%, Олімпік (США) – 95% (81, 82), Йосемітський (США) – 95%, Секвойя та Кінгс Каньйон – 97%. Це території без втручання, господарського використання, без доріг та інфраструктури. Дозволяється «примітивний», немоторизований туризм у диких умовах – лише пішки, з ночівлями у наметах (в основному) або у wilderness-хижинах. Подібний туризм («досвід дикої природи») відрізняє категорії I-b від класичних заповідних зон I-a, де відвідування не-

має або воно обмежене екопросвітницькими екскурсіями (як правило, однією, двома екотропами). Тим не менш, зона суворої охорони як Wilderness, гарантовано зберігає дику природу в незайманому стані на більшій частині території національних парків США та Канади (на всій площі I-b).

#### **У національних парках Німеччини не борються з короїдами**

Після певних перехідних періодів всі національні парки Німеччини повинні мати зону без втручання від 75% і від. Можна сміливо сказати, що це приклад для всіх країн Європи (і не лише Європи!), особливо якщо враховувати, що Німеччина – одна з найбільш освоєних та густонаселених країн.

Саме в Німеччині, в першу чергу, реалізується бачення національного парку як прагнення незайманої природи!

Ця ідея розпочала свою реалізацію ще з легендарного парку «Баварський ліс» – першого НП Німеччини, створеного ще 1970 року. На початку 80-х років великі ділянки лісу постраждали через бурю і були повалені (переважно це монокультури ялинки). На половині площі вітровалу було ухвалено рішення не прибирати повалені дерева.

Далі це призвело до розмноження та спалаху чисельності короїда.

В основній зоні парку було ухвалено рішення (на рівні міністерства) не боротися з короїдом. На великих площах ліс був повністю знищений короїдом (переважно це були посадки ялинки, але також була і частина природних лісів). Тоді говорили про найбільший «цвинтар мертвого лісу» у Європі. Але рішення про невтручання після часу виправдало себе: природа почала відновлюватися природним способом. Вже від початку відновлення біорізноманіття почало збільшуватися, так як сухі дерева важливі для багатьох видів, у т. ч. для рідкісних видів комах, для дятлів, сов, птахів-дуплогнездовиків, наприклад, горихвістки звичайної. У міру зростання молодого лісу з'являлося дедалі більше видів. За 30 років ліс повністю відновився природним шляхом і став набагато багатшим, ніж раніше, до нашестя короїдів. До нашестя короїдів це був штучний ліс (по суті, штучна екосистема з низьким рівнем біорізноманіття), а тепер ліс у результаті самовідновлення став природним, з багатим на біорізноманіття, стійким до комах-шкідників. А в тих районах парку, де було ухвалено рішення боротися з короїдом традиційними способами,

у т. ч. суцільними санітарними рубками, ні про яке біорізноманіття не йдеться.

Після рубок ці місця виглядали спустошеними та позбавленими життя. Тому, наочний приклад Баварського лісу, цей експеримент у природних умовах завдовжки 30 років показав, що «Природа, надана самій собі», самостійно відновлюється до природного стану, і найкращий спосіб її захисту – не заважати, не втручатися і дати спокій. А найкращий спосіб керування парком, принаймні здебільшого, з допомогою невтручання. Як і те, що короїди не шкідники лісу, а елемент його природної динаміки. Це є революційні ідеї щодо захисту природи, а сам НП Баварський Ліс – наочний приклад не тільки для Німеччини, а й для інших країн Європи. Для основної заповідної зони НП Баварський Ліс було ухвалено рішення про повне невтручання, щоб ліс міг вільно розвиватися без участі людини, лише самотужки і виключно за законами природи. Таке рішення було прийнято і в основних зонах решти національних парків Німеччини і закріплено на законодавчому рівні. НП «Баварський Ліс» було розширено 1997 р. і в даний час він має площу 24 250 га. Зараз парк є таким, що «розвивається». Якщо ще нещодавно зона ядра становила 58,64% від площі парку, а зона розвитку – 17,61%, то на 2016 рік зона ядра зросла до 66%, а зона розвитку зменшилася до 10%. Парк упевнено рухається до позначки 75% основної строгої заповідної зони. (132).

#### **Євросоюз покарав Польщу за незаконне рубання лісу в резерватах Біловезької пущі**

У 2016 р. новий міністр екології Польщі Ян Шишко, лісник за освітою, утричі збільшив масштаби рубок у Біловезькому лісництві, до якого входить всесвітньо відома польська частина Біловезької пущі. Слід додати, що з 62219 га польської частини Біловезької пущі до національного парку «Біловезький» входить лише 10501 га.

Однак на решті території польської Біловезької пущі є резервати (заказники), які охороняють найцінніші ділянки цього стародавнього лісу.

І ось, під виглядом боротьби з короїдом, з ініціативи лісника Я. Шиска, у всій частині Біловезької пущі, яка не входить до національного парку (а це понад 50 тис. га), у тому числі в резерватах, почалося масове рубання дерев.

Якщо раніше у Біловезькому лісництві за 10 років заготовлялося 63,4 тис. кубів деревини, то Я. Шишко ухвалив за 10 років заготовити у 3 рази більше – 188 тис. куб. метрів. Особливим святотатством виглядала рубка у резерватах (заказниках). Я. Шишко пояснював необхідність рубання в резерватах тим, що, нібито, заради боротьби з короїдом, який вражає ялинки, можливий лише один спосіб – рубання лісу.

Екологи ж наполягали, що Біловезька пуща сама може перемогти спалах короїда. У Пущі екологи побудували спеціальні табори, щоб блокувати рубку унікального лісу. Міністр Я. Шишко звинуватив їх у «антипатріотизмі» та назвав «екотерористами». Свій протест проти рубання лісу в резерватах та інших частинах Біловезької пущі висловили 33 декани факультетів природничих наук університетів з усієї Польщі.

Комітет Світової Спадщини ЮНЕСКО просив призупинити рубки, проте вони продовжувалися. З січня по кінець серпня 2017 р. в резерватах і частинах Біловезької пущі, що не охороняються, було зрубано близько 140 тис. дерев. У серпні суд Європейського Союзу ухвалив рішення зобов'язати Польщу припинити рубки в Біловезькій пущі та виніс штраф у розмірі 100 тис. євро за кожен день рубки. (120, 121, 122).

Протести проти рубання лісу в Біловезькій пущі з кожним днем зростали як у самій Польщі, так і в усьому світі. В результаті уряд Польщі був змушений не тільки повністю припинити рубання лісу в резерватах і не заповіданих частинах Біловезької пущі, а й з ганьбою зняти міністра екології Польщі Я. Шиска з посади. (120, 121, 122).

### **Недоліки заповідної системи України**

У національних природних парках України зона суворої охорони (заповідна зона) займає в середньому 10-20% від загальної площі парку (тільки у деяких НВП вона більша за 20-30%, а в деяких не перевищує 1–7%). На решті території НПП (а це в середньому 80-90% території), куди входять рекреаційна та господарська зони, допустима та проводиться лісгосподарська діяльність з різними типами рубок ліси та інші форми використання території та втручання людини в природні процеси. При цьому, господарські зони та території без вилучення (які належать іншим природокористувачам) займають значну, або навіть більшу, частину території парків і практично не відрізняються від територій, що не охороняються.

Тому загалом національні парки України мають слабкий природоохоронний режим і не відповідають вимогам та критеріям МСОП, які прийняті для категорії «національний парк». Такий режим функціонування НПП України не дозволяє їм виконувати природоохоронну функцію, покладену на них, і насамперед щодо збереження екосистем у природному стані. При цьому заповідники теж більше е створюються. Якщо це не змінити, Україна згодом втратить природні ділянки в незміненому стані, і їх уже неможливо буде відновити в майбутньому.

Україна намагається довести показник заповідності до рівня європейських стандартів. Але що це за заповідні території, що створюються? Як правило, це ті, які набагато легше створити, ніж справжні заповідники, і значну частину яких потім можна буде використати з господарською та іншою метою. Це національні природні парки, які дуже далекі від міжнародних стандартів (з дуже низьким рівнем справжньої «заповідності»), та інші ОПТ нижчого статусу – РЛП, заказники тощо. Внаслідок цього при створенні нових природоохоронних територій відбувається заміна справжніх заповідників іншими категоріями ОПТ нижчого статусу (які чомусь теж називають «заповідними»). Велика кількість нових створюваних ОПТ з низьким природоохоронним статусом формально підвищує відсоток «заповідності» на території України, створюючи видимість розвиненої мережі «природно-заповідних» територій за фактичної відсутності справжньої заповідності. Відбувається заміна справжньої охорони природи (без використання та втручання) створен-

ням ОПТ з керованим режимом (активним втручанням), рекреаційною спрямованістю та природокористуванням. Нині в Україні часто можна чути помилкову думку, що заповідники – застаріла і зжила форма охорони навколишнього середовища, що вони непотрібні, не підходять для нашої густонаселеної країни і для умов ринкової економіки. А головне, що строга (абсолютна) заповідність – це утопія, і що більше ніде у світі, зокрема в Європі, немає строгих заповідників. І це часто кажуть представники наукових та природоохоронних установ.

Тим часом суворі природні заповідники категорії I-а є досить поширеною формою охорони природи у світі і, зокрема, в Європі. Це області відносно або повністю недоторкані людьми, без господарського використання та антропогенного розвитку.

#### **Фіктивні заповідні об'єкти**

Фіктивні заповідні території нерідко входять в українські національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. Як яскравий приклад абсурду та дискредитації заповідної справи можна навести створення найбільшого за площею в Україні та одного з найбільших у Європі національного природного парку «Подільські Товтри» у Хмельницькій області. Його площа становить 261,3 тис. га. Однак у гонитві за гігантоманією при організації парку в 1996 р. були допущені великі помилки. По-перше, до парку повністю включили два адміністративні райони Хмельницької області – Кам'янець-Подільський та Чемеровецький та частково – Городецький. А це означає, що до національного парку автоматично увійшло близько 210 сіл, дороги, 33 відкриті кар'єри загальною площею близько 817 га, а також рілля (близько 50 % території парку займають орні поля, де орють, сіють, використовують гербіциди та збирають урожай). Окрім цього у парку знаходяться й великі промислові підприємства – Кам'янець-Подільський цементний завод, Довжицький спиртовий завод та ін.

Внаслідок такого безвідповідального підходу заповідна зона парку складає всього 3,5 тис. га або 1,3% території парку, зона регульованої рекреації – 17,4 тис. га або 6,6% площі парку. Натомість господарська зона парку складає 240 тис. га або 91,8% площі парку. При цьому парку належить всього 4,5 тис. грн. га території або 1,7% парку.

Для порівняння, в національних парках США, Канади, Індії, Швейцарії, багатьох країнах Африки заповідна зона займає 75-99% площі, в Європі – 50%, в Україні – близько 20%. Слід також мати на увазі, що у багатьох українських національних парках заповідна зона не становить єдиного цілого, а розосереджена територією парку невеликими ділянками («Голосіївський», «Сколівські Бескиди» та ін.). Що ще більше зменшує її екологічне значення. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» території національних парків повинні мати «особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність». Проте яку «особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність» мають кар'єри, що діють, цементний завод, села, дороги чи рілля? Там ведеться звичайна господарська діяльність і про якусь там «заповідність» смішно говорити.

Відбувається розмивання меж заповідних об'єктів, девальвація поняття заповідності. Якщо цілі райони Хмельницької області з них населеними пунктами та промисловими об'єктами можна включати до національного парку, і ця територія де юре вже називається «заповідною», то може виникнути бажання включити до «заповідного» фонду взагалі всю територію України. Заповідність – це завжди заборона будь-якої господарської діяльності. За визначенням не може бути заповідним завод або орне поле. Це такий самий абсурд як «гарячий сніг» або «многодітна дівчина».

Необхідно також ліквідувати саме юридичне поняття «господарська зона» у національних парках та регіональних ландшафтних парках, і внести для цього зміни до Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Господарські зони у цих категоріях об'єктів ПЗФ - це відрижка радянської доби, це справжній «троянський кінь» у заповідній системі, що дозволяє легалізувати порушення заповідного режиму. У США чи Канаді, наприклад, де національні парки діють вже понад 100 років, жодних господарських зон немає.

### **З назви «національний природний парк» в Україні необхідно прибрати слово «природний»**

Слід вилучити з назви «національний природний парк» в Україні слово «природний». Національний парк відноситься до природних те-

риторій, що суворо охороняються. Відповідно до класифікації МСОП, національний парк – це II категорія природних територій, що охороняються, найбільш суворо після природних заповідників (категорія I). Класичний національний парк за критеріями МСОП має включати зону невтручання у природні процеси – не менше ніж 75% від загальної площі парку.

Зовсім інша річ природний парк. Це V категорія ОПТ за класифікацією МСОП – «ландшафт», що охороняється, з набагато менш суворим режимом захисту, ніж для національного парку. Природний парк у Європі має на меті примирити захист природи та людську діяльність у вигляді сталого природокористування з дотриманням усіх екологічних норм.

У сильно освоєній Європі, де окремі природні ділянки чергуються із сільгоспугіддями, культурним ландшафтом та поселеннями людей, природний парк є досить поширеною формою ОПТ. Його основне завдання – збереження характерних європейських природних та культурних ландшафтів (у їхньому поєднанні) на великих площах. На території природних парків накладаються ділянки мережі Natura 2000, яка добре поєднується з цією категорією ОПТ, слугує додатковим захистом для видів та ключових місцеперебування. У природних парках можуть зберігатися ділянки недоторканої дикої природи як окремих резерватів чи зон суворої охорони. Але, загалом, природні парки, як категорія V МСОП, не є суворо охоронюваними територіями і управляються у вигляді активної охорони, тобто за допомогою втручання людини у природні процеси. Це категорія ОПТ із стійким природокористуванням, і тому природний парк не слід плутати з національним парком. На жаль в Україні, національні парки мають назву «національний природний парк». Це спроба поєднати несумісне – дві діаметрально протилежні категорії територій, що охороняються.

А саме, національний парк, де на більшій частині території мають підтримуватись природні процеси без втручання людини, та природний парк, у якому основний акцент робиться на активне управління шляхом втручання людини, а збереження поєднується із стійким природокористуванням. До того ж, природний парк більшою мірою призначений для рекреації, ніж національний парк, в якому туризм займає підлеглу роль по відношенню до головного його завдання – збереження природи.

У 1992 р., коли в Україні було прийнято Закон «Про природно-заповідний фонд України», якісь хитруни вирішили схрестити «коня та трепет-

ну лань», – національні парки як категорію суворої охорони природи з природними парками як категорією слабкої охорони природи. В результаті з'явився пост-радянський виродок, гібрид компромісів, український варіант національного парку, по суті мало на справжній національний парк схожий. Це дозволило зробити в українських національних природних парках величезну господарську зону та дуже маленьку заповідну зону. В результаті багато українських національних природних парків як були раніше лісгоспами, так і лісгоспами і є, вже отримавши статус «національного природного парку».

Часто НПП в Україні сприймаються насамперед як рекреаційні території, а їхня поліфункціональність – як можливість здійснення тієї чи іншої господарської діяльності у поєднанні з «охороною біорізноманіття». Але це докорінно помилкове уявлення про національний парк, при цьому цілком відповідне визначенню «природного парку» (V категорія МСОП).

Саме природні парки Європи найчастіше відвідують делегації з України з метою перейняти досвід управління для національних природних парків України, що створює недоліки та неточності у природоохоронній концепції України, переносючи досвід управління європейських природних парків V категорії на національні парки України, які мають мати статус II категорії, тим самим орієнтуючи велику частина природоохоронних територій України розвиватиметься у нижчу природоохоронну категорію. І це, незважаючи на те, що в Україні і так багато природоохоронних територій категорії V – регіональних ландшафтних парків (РЛП). У національних природних парках України зона суворої охорони (заповідна зона) займає в середньому 10–20% від загальної площі парку (тільки в деяких НПП вона більше 20–30%, а в деяких не перевищує 1–7%). На решті території НПП (а це в середньому 80–90% території), куди входять рекреаційна та господарська зони, допустима та проводиться лісгосподарська діяльність з різними типами рубок лісу та інші форми використання території та втручання людини у природні процеси. При цьому, господарські зони та території без вилучення (які належать іншим природокористувачам) займають значну, або навіть більшу, частину території парків і практично не відрізняються від територій, що не охороняються.

Тому, загалом, національні парки України мають слабкий природоохоронний режим та не відповідають вимогам та критеріям МСОП, які прийняті для категорії «національний парк». Такий режим функціону-

вання НПП України не дозволяє їм виконувати природоохоронну функцію, покладену на них, і насамперед щодо збереження екосистем у природному стані. При цьому заповідники теж більше не створюються. Якщо це не змінити, Україна згодом втратить природні ділянки в незміненому стані, і їх уже неможливо буде відновити в майбутньому.

#### **Обґрунтування на рубання лісу в національних парках – часто явна брехня. Проблема браконьєрства**

Процес видачі дозволів на рубки та ліміти національним паркам України часто чисто формальний. Наприклад, наведемо обґрунтування проведення рубок національного парку «Білоозерський» на 2023 р. У цьому документі обґрунтовується проведення в господарській зоні парку прохідних рубок на площі 136, 8 га та заготівлі 5177 кубів деревини, але ні слова не сказано ні про породу дерев, ні вік дерев, які передбачається зрубати, ні про їхній стан, ні про повноту деревоустаткування.

Ще більш неправдива інформація стосується червонокнижних видів флори та фауни, а також рідкісних рослинних угруповань. В обґрунтуванні сказано, що у місцях майбутніх рубок їх не виявлено. Насправді це брехня. Згідно з дослідженнями к.б.н. Олесі Ярової, яка захистила кандидатську дисертацію з флори цього парку, а також дослідженням Київського еколого-культурного центру (КЕКЦ), у кв. 134 Липлявської дачі, а також у кв. 11, 27 Білоозерської дачі росте сон чорніючий, занесений до Червоної книги України. У кв. 20 Білоозерської дачі росте сон чорніючий і коручка чемерникоподібна з Червоної книги України, а в кв. 23 Білоозерської дачі – сон чорніючий, ковила дніпровська та коручка чемерникоподібна. Важко також уявити, щоб у європейських, американських, індійських, африканських, японських чи інших зарубіжних національних парках було б браконьєрство. Якщо такі випадки і трапляються, то це скоріше рідкісний виняток. В українських національних парках масове браконьєрство – звичайне явище.

Так, у національному парку Білобережжя Святослава у 2010 рр. «навар» від браконьєрського лову креветки складав близько 27 млн. гривень «чорного налу» на рік, у Приазовському парку браконьєри щоліта у 2010 рр. незаконно видобували мотіля, чим завдавали збитків у 1,7 млрд. гривень щорічно. У 2013 р. у Нижньосульському парку браконьєри мало не вбили інспектора парку.

В Україні в середньому штраф за порушення режиму парку становить близько 1 дол., а в США – близько 10 тис. дол.

У багатьох зарубіжних цивілізованих країнах національні парки перебувають у єдиному віданні природоохоронної державної служби. У Польщі вони підпорядковуються Міністерству природи, США та Канаді-Службі національних парків .І тільки в Україні – «у семи няньок дитя без ока». Окрім Мінприроди, три національні парки підпорядковані Державному управлінню справами Президента України та ще дещо – Держлісагенству України (яке там рубає ліс).

#### **Порівняльний аналіз зонувannya національних парків Польщі та України**

Порівняльний аналіз здійснення заповідного та охоронного режиму в польських та українських національних парках однозначно свідчить про те, що у польських національних парках заповідний та охоронний режим здійснюється набагато суворіше.

Так, у Польщі заповідна зона національних парків у середньому становить 22,5% території парку, а в українських –20,3%. У польських парках зона активної охорони природи (аналог української зони регульованої рекреації) становить 60%, а в українських – лише 32%. Натомість господарська зона (де практично немає жодної охорони) в українських національних парках складає 45%, а у польських (називається зона охорони ландшафту – аналог господарської зони в Україні) – набагато менше – 16%.

Якщо в польських національних парках територія, що належить паркам, становить 83%, а належить іншим користувачам – 17%, то в Україні показник зовсім інший: територія, що належить паркам, становить 48%, іншим користувачам – 52%, що звісно, сприяє охороні природи. (132).

До складу заповідної зони польських національних парків входить лише територія парку, а в українських національних парках до складу заповідної зони входять землі інших землекористувачів, що суттєво погіршує охорону заповідної зони.

#### **Проблема заповідання степів в Україні**

Вважається, що в Україні в нерозораному стані збереглося близько 1–4% степової зони, що, швидше за все, є вже перебільшенням (раніше площа степів в Україні становила 40% території). На сьогоднішній день

більш-менш враховано досить великі за площею ділянки степів. Що стосується дрібніших ділянок, то вони практично не враховані і знищуються абсолютно безконтрольно.

Водночас степ є унікальним багатством та визначною пам'яткою України. Наприклад, у Європі, окрім Угорщини, степів немає.

Степові ділянки потрібно охороняти з наступних причин:

1. Україна, відповідно до вимог щодо входження до Євросоюзу, має виконати низку європейських Директив та Конвенцій. Частина з них стосується охорони степових ділянок. Це Оселищна директива ЄС (Директива 92/43/ЄЕС) «Про збереження природних селищ та природної фауни та флори» (коди степових ділянок-6190, 6210, 6240, 62), а також згідно з Резолюцією 4 Бернської конвенції (багаторічні трав'яні угруповання на вапняках та степу, код E1.2.).

2. Степові ділянки мають велику різноманітність різних цінностей:

#### **А. Цінність біорізноманіття**

У степу виростає та проживає велика кількість рідкісних видів флори та фауни, занесених до Червоної книги України. З більш ніж 800 рідкісних червонокнижних видів флори в степу зустрічається близько 25 % видів рідкісних рослин і грибів, а з більш ніж 500 видів фауни, занесених до Червоної книги України, в степах мешкає близько 23% рідкісних видів тварин.

#### **Б. Історико-культурна цінність**

Степ має велике історичне та культурне значення як частка великого українського степу, що пішов у минуле, рясно политий кров'ю українського народу в боротьбі за свою свободу і незалежність. У степу є багато історичних пам'яток-кургани, старі кладовища, Змієві вали, городища. Степ -це пам'ятник, символ і національне надбання.

#### **В. Цінність формування національного характеру**

Цілинний степ – невід'ємна частина української ідентичності. Саме степи, а не гори чи ліси, це, власне, і є Україна в першому значенні цього слова, це той ландшафт, в якому і сформувався на просторах Дикого поля і запорізького лука волелюбний характер нашого етносу. Вільні простори степу сформували вільнолюбне українське козацтво, Запорізьку Січ, Богдана Хмельницького, Тараса Бульбу та ін. Тому степ важливий як якість, особливо важлива для історії культури, збережен-

ня традицій, національних символів, право зберігати у природі якості, пов'язані з нашим національним характером. Цілинний, неораний степ України – це найважливіша національна природна спадщина, найважливіший елемент українського ландшафту та самоідентифікації українського народу.

#### Г. Естетична цінність

Краса та велич українського степу не пройшли повз погляд письменників і художників, степ оспівав М. Гоголь та відомий український художник С. Васильківський. Скіфська чи половецька баба, курган чи ковила, що розвивається на вітрі, не залишають байдужим нікого з нас. Український степ неможливо собі уявити без сріблястих хвиль ковили. Це Дух Степу хитає ковилою. Коли цвіте ковила, степ оживає і стає рухливим. Це неймовірна картина, на яку не втомлюєшся дивитися.

#### Д. Наукова цінність

Степові ділянки потрібно охороняти вже тому, що вони є прекрасним місцем і природним матеріалом для різноманітних наукових досліджень, пов'язаних зі станом ґрунту, зміною клімату, селекцією нових сортів культурних рослин.

#### Е. Рекреаційно-комерційна цінність

У зв'язку з розвитком «зеленого» туризму все більше людей цікавиться степами, бажать їх подивитися в період цвітіння ковили, горицвіту, шафрану, сон-трави. При певній популяризації частинки цілинного степу можуть стати популярними об'єктами туризму та джерелами поповнення бюджетів місцевих громад.

#### Ж. Фармакологічна цінність

Оскільки степові території знищуються, багато степових видів флори швидко зникають. Тобто ми назавжди втрачаємо те, що вони можуть дати нам. Еколог Донелла Медус називає це “аргументом мадагаскарського барвінку” – рослини Мадагаскару, з якого видобуваються дуже цінні препарати вінкрістин та вінбластин, що застосовуються у лікуванні лейкемії. Так, у степових ділянках росте астрагал шерстистоквітковий, який є універсальним лікувальним засобом. Відвари рослини часто застосовують як сечогінний, засоби для боротьби з кашлем, захворюваннями нирок, астенією, опіками, суглобовим ревматизмом. Однак зараз

він занесений до Червоної книги України і через розорювання степових ділянок взагалі може зникнути.

#### З. Цінність спадщини

Ще одна цінність степу полягає в моральному обов'язку людей, що живуть, перед нашим майбутнім поколінням. Можна стверджувати, що ми маємо передати нащадкам світ у тому вигляді, в якому ми його успадкували, з такою кількістю диких степових ділянок, як ми отримали. Як йдеться у старій індіанській приказці: “Ми не успадковуємо землю від своїх предків, ми запозичуємо її у наших дітей”.

#### І. Екосистемна цінність

Трав'яниста степова рослинність в умовах нестачі опадів якнайкраще зберігає ґрунтову вологу. Тому розорювання степів та луків призводить до аридизації клімату. До того ж, степові трави захищають ґрунт від перегріву. Здатність відбивати сонячне проміння (значення альбедо) степів становить 20-30%, рілля має всього 5–10%, ліс – 15–20%, луки 15–25%. Тільки під степовою і лучно-степовою рослинністю в особливих кліматичних умовах формується чорнозем.

Кожна балка в зоні степу та лісостепу є частиною гідрографічної мережі. Чим більше території на площі водозбору вкрито природною рослинністю, тим більший об'єм поповнення ґрунтових вод.

Трав'яниста степова рослинність затримує напливи ґрунту з полів, добре нейтралізує азотні та фосфорні добрива, захищає водойми від цвітіння. Щільна дернина в степах та на луках має високі ґрунтозахисні властивості від водної, вітрової та пасовищної ерозії.

Степові ділянки роблять значний внесок у стабілізацію глобального клімату за рахунок здатності захищати земну поверхню степової зони від перегріву, формування водяної пари в атмосфері, акумуляції вуглецю в степових ґрунтах.

У трав'янистих екосистемах зв'язано близько 1/3 всього запасу вуглецю суші. Більше 70% цієї кількості зберігається у ґрунті. Степові екосистеми за швидкістю акумуляції вуглецю не поступаються лісам та болотам.

#### К. Внутрішня цінність

Багато гарячих шанувальників незайманих степів стверджують, що просто знаючи про існування степової ділянки, незалежно від того, будуть чи ні її якось використовувати, для них достатньо, щоб захотіти за-

хистити їх. Для таких людей ділянка дикої степової природи цінна вже тим, що вона існує. Степова ділянка тому має цінність сама по собі.

#### **Що ще можна зберегти від степу**

В даний час, мабуть, в Україні не залишилося великих степових ділянок, розташованих на рівнинній місцевості (за винятком військових полігонів та заповідних об'єктів). Все давно розорано. Разом з тим є ще досить багато невеликих степових ділянок, що мають площу 0,5-50 га, які представлені виключно так званими «неудобьями» завдяки горбистій місцевості. Це балки, схили високих пагорбів, високі береги річок, а також історико-культурні степові об'єкти-кургани, старі кладовища 17-18 віків, Змієві вали та городища. Саме ці степові ділянки вимагають до себе пильної уваги та нашого захисту. Їх треба заповідати.

Так, наприклад, за нашими попередніми підрахунками, у Полтавській області під степові ділянки, що збереглися по балках і схилах пагорбів, припадає приблизно 0,7% території області. Що становить близько 20 тис. га степових ділянок, у тому числі понад 18 тис. га не заповіданими.

В окремих громадах, що знаходяться у степовій зоні України, степових ділянок взагалі практично не лишилося. Наприклад, у Дівичській ОТГ (під м. Переяслав, Київська область) від степових ділянок залишилося три кургани та напіврозорана балка, що становить 0,007 % загальної площі даної ОТГ.

На території Карлівської ОТГ, Полтавська область, степові ділянки становлять приблизно 900 га, або 2,7 % загальної площі ОТГ.

#### **Законодавчі проблеми охорони степових ділянок**

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про охорону земель» «Забороняється розорювання схилів крутизною понад 7 градусів (крім ділянок для залуження, заліснення та здійснення ґрунтозахисних заходів)». Разом з тим, ця оранка відбувається повсюдно, що обумовлено сміховинним адміністративним штрафом (від 85 гр. до 425 гр.) за оранку та практичною відсутністю екологічного контролю.

Крім цього, ця стаття Закону по суті дозволяє проведення заліснення степових ділянок, що просто неприпустимо. По суті ця стаття входить у

суперечність із Лісовим кодексом України, згідно зі ст. 82 якого: «Забороняється здійснювати лісорозведення на степових ділянках.».

На жаль, законами не забороняються інші дії, спрямовані на знищення степових ділянок з крутістю понад 7 градусів – видобуток корисних копалин, будівництво, прокладання доріг, джипінг.

#### **Причини знищення степових ділянок**

На відміну від лісу та водних джерел степ не є самостійним об'єктом права. У переліку категорій об'єктів природно-заповідного фонду з біотопів-лісових, водних, геологічних, гідрологічних, палеонтологічних, карстово-спелеологічних, загальногеологічних, ландшафтних немає такої категорії як степові. Немає Закону про охорону степів.

У сприйнятті українського суспільства степи не мають внутрішньої цінності, і тому їх загибель не викликає жодної стурбованості, ніякої жалості (на тлі, скажімо, від рубання лісу). Ідея збереження степів не відображає жодного соціального замовлення, фактично охорона степів суперечить загальним установці на тотальну оранку землі та збагачення. У сучасного українця степ асоціюється скоріше з полем зернових, що колоситься, ніж із сріблястою ковилою, що переливається. Більше того, степова рослинність, як показують наші опитування, у сільського населення часто асоціюється з бур'яном.

Велика причина знищення степових ділянок – це їх повсюдна оранка, у тому числі тих, що мають крутість понад 7 градусів, що взагалі заборонено.

В останні роки відбувається оранка чудом уцілілих степових ділянок. Розорюються практично всі пологі балки, а також днища балок з крутими схилами. При цьому йде пряме знищення місць проживання та зростання червонокнижних тварин і рослин. Так, біля села Андріївка Диканської ОТГ Полтавської області у 2024 р. була розорана ділянка балки з норами бабаків та місцем зростання шафрану сітчастого (обидва види занесені до Червоної книги України).

Динаміка розорювання степових ділянок може бути проілюстрована на прикладі площі сучасної Карлівської ОТГ Полтавської області. За останні 20 років там було розорано приблизно 300 га, що становить одну четверту степових ділянок, що були 20 років тому на цій території.

Причому відбувається також розорювання степових об'єктів, що мають історико-культурну цінність - городищ, курганів та Змієвих валів. Якщо на початок 20 століття в Україні налічувалося близько 100 тис. курганів, то зараз вже близько 50 тис. У Херсонській області відсоток розораних фермерами курганів становить 60 %–75 %, в деяких районах Дніпропетровської області – 90%. Це при тому, що приблизна наукова ціна одного кургану, на думку археологів, – 2 млрд. гривень. На Київщині в районі села Бзов Баришівського району ми нарахували 10 розораних курганів.

Наступна причина - це посадка на степових схилах дерев, що відбувається нерідко з терасуванням схилів, що призводить до майже повного знищення степової флори та фауни.

Біля великих міст, наприклад, поряд з Києвом, уцілілі степові ділянки знищуються під забудову котеджами.

Останнім часом стало модним кататися по степових балках на позашляховиках (джипінг), що призводить до знищення степової рослинності. Здається, що з часом небезпека цього нового виду знищення степів тільки зростатиме.

Щодо перевипасу, то у зв'язку з великим зниженням чисельності корів та інших сільськогосподарських тварин у селах, його вплив на степові ділянки став незначним. До такого ж незначного впливу можна віднести і сучасний збір рідкісних степових рослин на продаж або в медичних цілях.

Знищення степових ділянок у різних областях України іде по-різному. Так, у південній (степовій) частині Київської області практично не залишилося балок зі степовими ділянками та рідкісними червонокнижними рослинами. Вони або забудовані, або терасовані та засаджені монокультури сосни та білої акації. Навпаки, у Полтавській області ще залишилося багато балок та річкових схилів з унікальною степовою рослинністю та рідкісними червонокнижними рослинами.

#### **Шляхи захисту степових ділянок від знищення**

1. Необхідно ухвалити Закон, який забороняє не тільки оранку, як зараз, але будь-яке знищення степових ділянок на схилах, що мають нахил понад 7 градусів. Чому саме на схилах пояснюється тим, що поза схилами (береги річок, балки, схили пагорбів, курганів, городищ, Змієві

вали, старі кладовища) степові ділянки практично розорані. У Законі має бути прописано, що Степ є національним природною спадщиною України та невід'ємною частиною української ідентичності.

Дуже важливо також законодавчо прописати, що органами місцевого самоврядування вживаються заходи щодо виділення, погодження та створення об'єктів природно-заповідного фонду для охорони степових ділянок.». Нині, на жаль, вони не вважають це завдання своїм.

2. Необхідно всіляко популяризувати таке направлення “зеленого” туризму, яке спрямоване на ознайомлення людей з красою квітучих диких степових рослин-ковили, сон-трави, горицвіту, шафрану сітчастого, брандушки. Коли ОТГ зрозуміють, що можна на цьому заробляти гроші, вони охочіше йтимуть на заповідання степових ділянок, де ростуть ці рослини. Необхідно всіляко популяризувати в соціальних мережах красу та неповторність степових рідкісних червонокнижних рослин, переконувати, що це великий раритет, який варто особисто подивитися у дикій природі. Чим більше людей захоче оплатити свій тур у такі місця, тим більше з'являється надії, що ці місця зростання рідкісних степових рослин вдасться заповідати і зберегти.

3. Дуже велику роль у «розкручуванні» теми збереження степових ділянок можуть зіграти тематичні сайти в Інтернеті, що показують насаперед красу квітучих степів. Поки це не так. Так, наприклад, існує тематична група в Інтернеті «Краси Полтавщини». Але в ній в основному демонструються не фотографії унікальних полтавських степових ділянок в період цвітіння, а банальні міські парки і присадибні квітники.

4. Необхідні спеціальні міжнародні грантові програми з охорони та заповідання степів в Україні (хоча б за прикладом тих зусиль з боку Заходу, які були спрямовані на охорону в Україні пралісів).

5. Спеціальні рішення про заборону оранки, залісення та забудови степових ділянок можуть бути прийняті на рівні обласних та місцевих рад.

6. Необхідно налагодити систематичну роботу з виявлення фактів незаконної оранки, забудови, залісення степових ділянок та покарання винних.

7. Організація роботи з сільськими педагогами з охорони, заповідання та популяризації степів.

## **Додаток**

### **Охраняемый режим в заповедниках, территории дикой природы и национальных парках (категории Ia, Ib, II).**

#### **Руководство МСОП по категориям управления охраняемыми территориями**

(Опубликовано: Guidelines for protected area management categories, 1994, IUCN, Gland, перевод КЭКЦ).

#### **Категория Ia: Строгий природный заповедник**

**Категория Ia** – это строго охраняемые территории, предназначенные для защиты биоразнообразия, а также, возможно, геологических/ геоморфологических особенностей, где посещение, использование и воздействие человека строго контролируются и ограничиваются для обеспечения защиты природоохраненных ценностей. Такие ООПТ могут служить незаменимыми эталонными районами для научных исследований и мониторинга.

#### **Основная цель**

- Сохранение выдающихся экосистем, видов (явлений или скоплений) и/или особенностей георазнообразия на региональном, национальном или глобальном уровне: эти атрибуты будут сформированы в основном или полностью нечеловеческими силами и будут деградировать или уничтожены при воздействии человека, кроме очень незначительного.

#### **Другие цели**

- Сохранение экосистем, видов и особенностей георазнообразия в состоянии, максимально не нарушенном недавней деятельностью человека;
- Обеспечение примеров природной среды для научных исследований, экологического мониторинга и просвещения, включая исходные районы, доступ к которым исключен из всех предотвратимых районов;
- Свести к минимуму помехи путем тщательного планирования и осуществления исследований и других утвержденных мероприятий;
- Сохранять культурные и духовные ценности, связанные с природой.

#### **Отличительные черты**

Как правило, территория должна:

- Иметь в значительной степени полный набор ожидаемых местных видов с экологически значимыми плотностями или быть способными вернуть их к таким плотностям с помощью естественных процессов или ограниченных по времени вмешательств;

- Иметь полный набор ожидаемых естественных экосистем, в основном нетронутых с нетронутыми экологическими процессами или процессами, которые могут быть восстановлены с минимальным управлением вмешательство;
- Быть свободным от значительного прямого вмешательства со стороны современных людей, которое могло бы поставить под угрозу указанные цели сохранения территории, что обычно подразумевает ограничение доступа людей и исключение поселений;
- не требует существенного и постоянного вмешательства для достижения своих целей по сохранению;
- Быть окруженными, когда это возможно, землепользованием, способствующим достижению определенных целей сохранения территории;
- быть пригодным в качестве исходного места мониторинга для мониторинга относительного воздействия человеческой деятельности;
- Управляться для относительно низкой посещаемости человеком;
- Быть пригодными для управления с целью обеспечения минимального возмущения (особенно актуально для морской среды).

Территория может иметь религиозное или духовное значение (например, как священное природное место) при условии, что сохранение биоразнообразия определено в качестве основной цели. В этом случае территория может содержать места, которые может посещать ограниченное число людей, занимающихся религиозной деятельностью в соответствии с целями управления районом.

#### **Роль в ландшафте/морском ландшафте**

Районы категории Ia являются жизненно важным компонентом в арсенале для охраны природы. По мере того, как Земля подвергается все большему влиянию человеческой деятельности, остается все меньше областей, где такая деятельность строго ограничена. Без охраны, сопровождающей обозначение Ia, таких областей быстро не осталось бы. Таким образом, эти районы вносят значительный вклад в охрану природы посредством:

- Защита некоторых богатств Земли, которые не выживут за пределами таких строго охраняемых условий;
- установление исходных точек для проведения базовых и долгосрочных измерений и мониторинга воздействия антропогенных изменений за пределами таких районов (например, загрязнения);
- создание районов, в которых экосистемы могут быть изучены в максимально возможной первозданной окружающей среде;

- Охрана дополнительных экосистемных услуг;
- Охрана природных объектов, которые также имеют религиозное и культурное значение.

#### **Категория Ib: Дикая природа**

**Охраняемые районы категории Ib** обычно представляют собой большие неизменные или незначительно измененные районы, сохраняющие свой естественный характер и влияние, без постоянного или значительного проживания человека, которые охраняются и управляются таким образом, чтобы сохранить их естественное состояние.

#### **Основная цель**

- Защищать долгосрочную экологическую целостность природных территорий, которые не нарушены значительной человеческой деятельностью, свободны от современной инфраструктуры и где преобладают природные силы и процессы, чтобы нынешнее и будущие поколения имели возможность познакомиться с такими территориями.

#### **Другие цели**

- Обеспечить доступ общественности на таких уровнях и такого уровня, которые сохранят качества дикой природы района для нынешнего и будущих поколений;
- Дать возможность коренным общинам сохранять свой традиционный образ жизни и обычаи, основанные на дикой природе, жить в условиях низкой плотности населения и использовать имеющиеся ресурсы способами, совместимыми с целями охраны природы;
- Охрана соответствующих культурных и духовных ценностей и нематериальных благ для коренного или некоренного населения, таких как уединение, уважение к священным местам, уважение к предкам и т.д.;
- Обеспечить минимально инвазивную образовательную и научно-исследовательскую деятельность с низким воздействием на окружающую среду, когда такая деятельность не может проводиться за пределами дикой природы.

#### **Отличительные черты**

Как правило, территория должна:

- Быть свободной от современной инфраструктуры, разработок и промышленной добычи полезных ископаемых, включая, помимо прочего, дороги, трубопроводы, линии электропередач, вышки сотовой связи, нефтегазовые платформы, морские терминалы сжиженного природного газа, другие постоянные сооружения, горнодобывающую промышленность, раз-

витие гидроэнергетики, добычу нефти и газа, сельское хозяйство, включая интенсивный выпас скота, коммерческое рыболовство, низколетящие самолеты и т. д., предпочтительно с сильно ограниченным доступом или без него.

- Характеризоваться высокой степенью сохранности: содержать большой процент от первоначальной протяженности экосистемы, полные или почти полные местные фаунистические и флористические комплексы, сохранять нетронутыми системы хищник-жертва, включая крупных млекопитающих.

- Иметь достаточные размеры для защиты биоразнообразия; для поддержания экологических процессов и экосистемных услуг; для поддержания экологических рефугиумов; для защиты от последствий изменения климата; и поддерживать эволюционные процессы.

- Предлагать выдающиеся возможности для уединения, которым вы сможете насладиться после того, как вы достигнете района, с помощью простых, тихих и ненавязчивых средств передвижения (т.е. немоторизованный или строго регулируемый моторизованный доступ, где это строго необходимо и соответствует биологическим целям, перечисленным выше).

- Быть свободным от ненадлежащего или чрезмерного использования или присутствия человека, что снизит ценность дикой природы и в конечном итоге не позволит району соответствовать биологическим и культурным критериям, перечисленным выше. Тем не менее, присутствие человека не должно быть определяющим фактором при принятии решения о создании зоны категории Ib. Ключевыми целями являются биологическая целостность и отсутствие постоянной инфраструктуры, добывающей промышленности, сельского хозяйства, моторизованного использования и другие показатели современных или долговечных технологий. Однако, кроме того, они могут включать:

- Несколько нарушенные территории, которые могут быть восстановлены до состояния дикой природы, и небольшие территории, которые могут быть расширены или могут играть важную роль в более широкой стратегии защиты дикой природы в рамках системы охраняемых территорий, включающей дикую природу, если цели управления для этих несколько нарушенных или меньших территорий в остальном соответствуют целям, изложенным выше.

В тех случаях, когда биологическая целостность территории дикой природы является надежной и основная цель, перечисленная выше, выполнена, акцент управления территорией дикой природы может сместиться на

другие цели, такие как защита культурных ценностей или отдых, но только до тех пор, пока основная цель остается безопасной.

#### **Роль в ландшафте/морском ландшафте**

Во многих отношениях территория дикой природы играет роль, схожую с категорией II национальных парков в защите крупных, функционирующих экосистем (или, по крайней мере, районов, где могут процветать многие аспекты экосистемы). Их конкретные роли включают в себя:

- Охрана обширных, в основном нетронутых территорий, где экосистемные процессы, включая эволюцию, могут продолжаться беспрепятственно со стороны человека, включая развитие или массовый туризм;
- Охрана совместимых экосистемных услуг;
- Охрана конкретных видов и экологических сообществ, требующих относительно больших площадей нетронутой среды обитания;
- создание «пула» таких видов для содействия заселению устойчиво управляемых районов, окружающих охраняемую территорию;
- Предоставление места для ограниченного числа посетителей для знакомства с дикой природой;
- Предоставление возможностей для реагирования на изменение климата, включая сдвиг биома.

#### **Категория II: Национальный парк**

**Охраняемые территории категории II** – это крупные природные или близлежащие природные территории, отведенные для охраны крупномасштабных экологических процессов, а также набора видов и экосистем, характерных для данного района, которые также обеспечивают основу для экологически и культурно совместимых духовных, научных, образовательных, рекреационных и туристических возможностей.

#### **Основная цель**

- Охрана природного биоразнообразия вместе с его базовой экологической структурой и поддерживающими экологическими процессами, а также содействие образованию и отдыху. (Обратите внимание, что название «национальный парк» не связано исключительно с Категорией II. Места, называемые национальными парками, существуют во всех категориях (и есть даже некоторые национальные парки, которые вообще не являются охраняемыми территориями). Это название используется здесь, потому что оно описывает охраняемые территории категории II во многих странах. Тот факт, что территория называется национальным парком, не зависит от подхода к ее

управлению. В частности, термин «национальный парк» ни в коем случае не должен использоваться как способ лишения людей их земель).

#### **Другие задачи:**

- Управление территорией с целью сохранения в возможно более естественном состоянии репрезентативных примеров физико-географических регионов, биотических сообществ, генетических ресурсов и ненарушенных природных процессов;
- Поддержание жизнеспособных и экологически функциональных популяций и сообществ местных видов на уровне, достаточном для сохранения целостности и устойчивости экосистемы в долгосрочной перспективе;
- Способствовать, в частности, сохранению широкого спектра видов, региональных экологических процессов и путей миграции;
- Управление использованием посетителей в вдохновляющих, образовательных, культурных и рекреационных целях на уровне, который не приведет к значительному биологическому или экологическому ухудшению природных ресурсов;
- учитывать потребности коренных народов и местных общин, в том числе в натуральном хозяйстве, в той мере, в какой это не окажет негативного влияния на основную цель управления;
- Вносить свой вклад в местную экономику через туризм.

#### **Отличительные черты**

Районы категории II, как правило, являются крупными и сохраняют функционирующую «экосистему», хотя для достижения этой цели охраняемый район, возможно, потребует дополнить его чутким управлением в прилегающих районах.

- Территория должна содержать репрезентативные примеры основных природных регионов, а также биологические и экологические особенности или ландшафты, где местные виды растений и животных, места обитания и георазнообразие имеют особое духовное, научное, образовательное, рекреационное или туристическое значение.
- Территория должна иметь достаточный размер и экологическое качество, чтобы поддерживать экологические функции и процессы, которые позволят местным видам и сообществам сохраняться в долгосрочной перспективе при минимальном вмешательстве управления.
- Состав, структура и функции биоразнообразия должны находиться в значительной степени в «естественном» состоянии или иметь потенциал

для восстановления до такого состояния с относительно низким риском успешных инвазий неместных видов.

### Роль в ландшафте/морском ландшафте

Категория II предоставляет широкомасштабные возможности для сохранения, когда естественные экологические процессы могут продолжаться бесконечно, оставляя пространство для непрерывной эволюции. Они часто являются ключевыми ступенями для проектирования и развития крупномасштабных биологических коридоров или других инициатив по сохранению связности, необходимых для тех видов (широкомасштабных и/или мигрирующих), которые не могут быть полностью сохранены в пределах одного охраняемого района. Таким образом, их ключевые роли заключаются в следующем:

- Охрана крупномасштабных экологических процессов, которые будут упущены на небольших охраняемых территориях или в культурных ландшафтах;
- Охрана совместимых экосистемных услуг;
- Охрана конкретных видов и сообществ, требующих относительно больших площадей нетронутой среды обитания;
- создание «пула» таких видов для содействия заселению устойчиво управляемых районов, окружающих охраняемую территорию;
- Интеграция с окружающими земельными или водными ресурсами для внесения вклада в крупномасштабные планы по охране окружающей среды;
- Информировать и заинтересовать посетителей о необходимости и потенциале программ по сохранению природы;
- Поддерживать совместимое экономическое развитие, в основном посредством отдыха и туризма, которое может внести вклад в местную и национальную экономику и, в частности, в местные сообщества.

Районы категории II должны охраняться более строго, если экологические функции и местный видовой состав относительно нетронуты; Окружающие ландшафты могут иметь различную степень потребительского или непотребительского использования, но в идеале должны служить буферами для охраняемой территории.

## Література

1. Борейко В.Е., 2013. Философы зоозащиты и природоохраны. К.: Киевский эколого-культурный центр, 179 с.
2. Борейко В.Е., 2015. Последние островки свободы. История украинских заповедников и заповедности (пассивной охраны природы) (X век – 2015). К.: Киевский эколого-культурный центр, 239 с.
3. Бородин И.П., 1914. Охрана памятников природы. Спб.: Русское Географическое общество, 31с.
4. Брызгалин Г., 1929. Современное положение охраны природы в Германии // Охрана природы, № 4, С. 116–122.
5. Десятова-Шостенко П., 1927. Дещо про охорону природи на Заході // Вісник природознавства, № 3–4, С. 1–8.
6. Доминик Р., 1997. Антимодернизм, национализм, романтизм, мораль и религия в природоохранном движении Германии начала XX века // Любость к природе. Материалы международной школы-семинара «Трибуна-6». К.: Киевский эколого-культурный центр, С. 26–46.
7. Конвенц Г., 2000. Практика охраны памятников природы. К.: Киевский эколого-культурный центр, 88 с.
8. Парнікоза І., 2015, Гуго Конвенц – піонер охорони природи Європи, [www.h.ua/story/419004/](http://www.h.ua/story/419004/)
9. Право человека на природу или право природы на жизнь? Мифы и факты об ООПТ в России и за рубежом <http://ecoethics.ru/pravo-chelovekana-prirodu-ili-pravo-prirody-na-zhizn-mify-i-fakty-ob-oopt-v-rossii-i-zarubezhom/>
10. Талиев В.И., 1914. Охраняйте природу! Харьков, 38 с.
11. Хроника, 1913 // Известия Кавказского отдела Императорского Русского Географического общества. Т. XXII. Вып. 3, С. 69–73.
12. Штильмарк Ф.Р., 1996, Историография российских заповедников, М., Логата, 340 стр.
13. Convents H., 1911. Die gefahrung der Naturdenkmaler und Vorschlage zu ihrer Erhaltung, Berlin.
14. Бобров Р., 1987, Все о национальных парках, М., Молодая гвардия.
15. Борейко В.Е. 2008, История охраны дикой природы в США, К., КЭКЦ, 80 стр.
16. Борейко В.Е., Свинцовые грузила необходимо запретить <http://ecoethics.ru/svintsovyie-gruzila-neobhodimo-zapretit/>
17. Волки возвращаются в Йеллоустоун <http://ecoethics.ru/books/magazine/gezh09-2/volki-vozvrashchayutsya-v-yellowstoun/>
18. В парках США запретили электронные сигареты

- <https://nakedscience.ru/article/media/v-parkakh-ssha-zapretili-elekt>
19. Дронам запретили летать в национальных парках США  
[https:// geektimes.ru/post/227095/](https://geektimes.ru/post/227095/)
  20. Йеллоустонский национальный парк  
[https://ru.wikipedia.org/wiki/ %D0%99%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%BE%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B E%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9% D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%99%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%BE%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA)
  21. Мифы и факты об ООПТ в России и за рубежом  
<http://artcan.livejournal.com/1000227.html>
  22. Национальный парк Джаспер  
<https://www.tursvodka.ru/countries/canada/places/jasernationalpark/>
  23. Селларс Р.В., 2008, Краєвиди і наукові дослідження у національних парках США, Національні парки – національна спадщина, Journal USA, № 7, стр. 25–29.
  24. Удод Л.В, Проблеми зонування національних парків  
[http:// geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/049udod.pdf](http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/049udod.pdf)
  25. Guidelines for applying protected area management categories, 2008. Ed. Dudley. Wilderness IUSN. Wilderness S. 35.
  26. Runte A., 1979, National parks. The American experience, Lincoln and London, University of Nebraska Press, 335 p.
  27. Wielgolaski F.E., 1971. National parcs and other protected areas in North America in relation to those in Norway and Sweden. Wilderness Bid. Conserw. Wilderness №4.
  28. Hunting regulation <https://www.nps.gov/grba/learn/management/hunting-regulations.htm>
  29. [https://en.wikipedia.org/wiki/Swiss\\_National\\_Park](https://en.wikipedia.org/wiki/Swiss_National_Park)
  30. [https://en.wikipedia.org/wiki/Retezat\\_National\\_Park](https://en.wikipedia.org/wiki/Retezat_National_Park)
  31. <http://www.retezat.ro/>
  32. [https://en.wikipedia.org/wiki/Rodna\\_National\\_Park](https://en.wikipedia.org/wiki/Rodna_National_Park)
  33. <http://www.ecrins-parcnational.fr/>
  34. <http://www.vanoise-parcnational.fr/fr>
  35. [https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalpark\\_Hohe\\_Tauern](https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalpark_Hohe_Tauern)
  36. <https://www.poland.travel/en-gb/national-parks/bieszczady-nationalpark>
  37. <https://www.poland.travel/en-gb/national-parks/babiogorskinational-park>
  38. <https://www.polandhttps.travel/en-gb/national-parks/bialowieza-nationalpark>
  39. [https://en.wikipedia.org/wiki/National\\_parks\\_of\\_Austria](https://en.wikipedia.org/wiki/National_parks_of_Austria)
  40. <http://www.nationalparks.fi/en/nationalparks>
  41. [https://en.wikipedia.org/wiki/List\\_of\\_national\\_parks\\_of\\_Finland](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_parks_of_Finland)
  42. [https://en.wikipedia.org/wiki/Strict\\_nature\\_reserves\\_of\\_Finland](https://en.wikipedia.org/wiki/Strict_nature_reserves_of_Finland)

43. [https://en.wikipedia.org/wiki/Protected\\_areas\\_of\\_Finland](https://en.wikipedia.org/wiki/Protected_areas_of_Finland)
44. <https://www.poland.travel/en/national-parks>
45. [https://en.wikipedia.org/wiki/National\\_Parks\\_of\\_Poland](https://en.wikipedia.org/wiki/National_Parks_of_Poland)
46. <http://www.slovakia.com/national-parks/>
47. [https://en.wikipedia.org/wiki/Protected\\_areas\\_of\\_Romania](https://en.wikipedia.org/wiki/Protected_areas_of_Romania)
48. [https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalpark\\_Kalkalpen](https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalpark_Kalkalpen)
49. <http://www.kalkalpen.at/system/web/default.aspx>
50. <http://wilderness-society.org/>
51. [https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Nature\\_reserves\\_in\\_Bulgaria](https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Nature_reserves_in_Bulgaria)
52. [https://en.wikipedia.org/wiki/List\\_of\\_protected\\_areas\\_of\\_Bulgaria](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_protected_areas_of_Bulgaria)
53. [https://en.wikipedia.org/wiki/Protected\\_areas\\_of\\_Slovakia](https://en.wikipedia.org/wiki/Protected_areas_of_Slovakia)
54. <http://www.ecrins-parcnational.fr/thematique/reserve-integrale-dulauvitel>
55. [https://fr.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9serve\\_biologique](https://fr.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9serve_biologique)
56. <http://www.envie-de-queyras.com/guide/reserve-biologiqueintegrale-assan>
57. [http://www.buvettesalpages.be/2005/03/vercors\\_reserve.html](http://www.buvettesalpages.be/2005/03/vercors_reserve.html)
58. [https://fr.wikipedia.org/wiki/For%C3%AAt\\_de\\_Chiz%C3%A9](https://fr.wikipedia.org/wiki/For%C3%AAt_de_Chiz%C3%A9)
59. [https://www.bfn.de/0308\\_nlp+M5054de7a952.html](https://www.bfn.de/0308_nlp+M5054de7a952.html)
60. <https://www.nps.gov/subjects/wilderness/wilderness-in-parks.htm>
61. <http://foresteurope.org/wp-content/uploads/2017/01/viennarusian.pdf>
62. [https://en.wikipedia.org/wiki/World\\_Database\\_on\\_Protected\\_Areas](https://en.wikipedia.org/wiki/World_Database_on_Protected_Areas)
63. <https://www.protectedplanet.net/>
64. <http://wilderness-society.org/better-condition-wilderness-czechrepublic/>
65. [https://www.wildeurope.org/https://en.wikipedia.org/wiki/ Protected\\_areas\\_of\\_the\\_European\\_Union](https://www.wildeurope.org/https://en.wikipedia.org/wiki/Protected_areas_of_the_European_Union)
66. [https://en.wikipedia.org/wiki/Protected\\_areas\\_of\\_the\\_European\\_Unionhttps://www.eea.europa.e](https://en.wikipedia.org/wiki/Protected_areas_of_the_European_Unionhttps://www.eea.europa.e)
67. <http://www.varmatin.com/vie-locale/la-reserve-biologique-integrale-des-maures-dix-ans>
68. <http://www.metsa.fi/web/en/numberandsizeofprotectedareas>
69. [https://en.wikipedia.org/wiki/Ecological\\_station\\_\(Brazil\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ecological_station_(Brazil))
70. <https://uc.socioambiental.org/en/prote%C3%A7%C3%A3o-integral/ecological-station/>
71. <https://uc.socioambiental.org/en/prote%C3%A7%C3%A3o-integral/biological-reserve>
72. <http://natureconservation.in/state-wise-list-of-national-parks-ofindia-updated/>
73. <http://natureconservation.in/nanda-devi-national-park-completeddetail-updated/>
74. <http://www.nationalpark.ch/en/>
75. [https://en.wikipedia.org/wiki/Swiss\\_National\\_Park](https://en.wikipedia.org/wiki/Swiss_National_Park)

76. [https://en.wikipedia.org/wiki/Retezat\\_National\\_Park](https://en.wikipedia.org/wiki/Retezat_National_Park)
77. <http://www.retezat.ro/>
78. [https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalpark\\_Hohe\\_Tauern](https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalpark_Hohe_Tauern)
79. <http://visitcentralbalkan.net/en/>
80. <http://rilanationalpark.bg/en/>
81. <https://www.nps.gov/olym/index.htm>
82. [https://en.wikipedia.org/wiki/Olympic\\_National\\_Park](https://en.wikipedia.org/wiki/Olympic_National_Park)
83. <http://www.wilderness.net/fuse=NWPS&sec=advSearch&message=notfound>
84. <https://www.pc.gc.ca/en/pn-np/ab/jasper>
85. <http://www.manutoursperu.com/en/manu-tours/manu-nationalpark-tour>
86. <https://www.poland.travel/en-gb/national-parks/bieszczady-nationalpark>
87. <https://www.poland.travel/en-gb/national-parks/babiogorskinational-park>
88. <https://www.poland.travel/en-gb/national-parks/bialowieza-nationalpark>
89. [https://www.bfn.de/0308\\_nlp+M5054de7a952.html](https://www.bfn.de/0308_nlp+M5054de7a952.html)
90. [https://en.wikipedia.org/wiki/National\\_parks\\_of\\_Austria](https://en.wikipedia.org/wiki/National_parks_of_Austria)
91. [https://en.wikipedia.org/wiki/List\\_of\\_national\\_parks\\_of\\_Finland](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_parks_of_Finland)
92. [https://en.wikipedia.org/wiki/Strict\\_nature\\_reserves\\_of\\_Finland](https://en.wikipedia.org/wiki/Strict_nature_reserves_of_Finland)
93. [https://en.wikipedia.org/wiki/Protected\\_areas\\_of\\_Finland](https://en.wikipedia.org/wiki/Protected_areas_of_Finland)
94. [https://en.wikipedia.org/wiki/Protected\\_areas\\_of\\_Romania](https://en.wikipedia.org/wiki/Protected_areas_of_Romania)
95. [https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalpark\\_Kalkalpen](https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalpark_Kalkalpen)
96. <http://www.kalkalpen.at/system/web/default.aspx>
97. <http://wilderness-society.org/>
98. [https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Nature\\_reserves\\_in\\_Bulgaria](https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Nature_reserves_in_Bulgaria)
99. [https://en.wikipedia.org/wiki/List\\_of\\_protected\\_areas\\_of\\_Bulgaria](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_protected_areas_of_Bulgaria)
100. [https://en.wikipedia.org/wiki/Protected\\_areas\\_of\\_Romania](https://en.wikipedia.org/wiki/Protected_areas_of_Romania)
101. [https://fr.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9serve\\_biologique](https://fr.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9serve_biologique)
102. <https://www.envie-de-queyras.com/guide/reserve-biologiqueintegrale-assan>
103. [http://www.buvettedesalpages.be/2005/03/vercors\\_reserve.html](http://www.buvettedesalpages.be/2005/03/vercors_reserve.html)
104. [https://fr.wikipedia.org/wiki/For%C3%AAt\\_de\\_Chiz%C3%A9](https://fr.wikipedia.org/wiki/For%C3%AAt_de_Chiz%C3%A9)
105. [https://pt.wikipedia.org/wiki/Lista\\_de\\_parques\\_nacionais\\_do\\_Brasil](https://pt.wikipedia.org/wiki/Lista_de_parques_nacionais_do_Brasil)
106. <http://amazon.org.br/publicacoes/protected-areas-in-the-brazilianamazon-challenges-opportunities-2/?lang=en>
107. [https://en.wikipedia.org/wiki/Wildlife\\_sanctuaries\\_of\\_India](https://en.wikipedia.org/wiki/Wildlife_sanctuaries_of_India)
108. Борейко В.Е. Современная идея дикой природы. – К: КЭКЦ, 2001. – 124 с.
109. Борисов В.А., Белоусова Л. С., Винокуров А.А. Охраняемые природные территории мира/ Национальные парки, заповедники, резерваты: Справочник. – М.: Агропромиздат, 1985. – 310 с.
110. Галущенко С. В., Галущенко Н.Н. Строго охраняемые природные территории как основа реальной заповедности. Международный и европейский опыт// Гуманитарный экологический журнал. – 2017. – Т. 19, вып. 3. – стр. 1–11.
111. Попович С.Ю. Природна-заповідна справа. Навчальний посібник. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.
112. Штильмарк Феликс Робертович. Идея абсолютной заповедности. Помни праотцов – заповедного не тронь! Составитель В.Е. Борейко. – К. – М.: КЭКЦ, ЦОДП, 2005, ил. – 116 с.
113. <http://wilderness-society.org/>
114. <http://www.retezat.ro/>
115. [https://en.wikipedia.org/wiki/Rodna\\_National\\_Park](https://en.wikipedia.org/wiki/Rodna_National_Park)
116. [https://en.wikipedia.org/wiki/Olympic\\_National\\_Park](https://en.wikipedia.org/wiki/Olympic_National_Park)
117. [https://en.wikipedia.org/wiki/Gates\\_of\\_the\\_Arctic\\_Wilderness](https://en.wikipedia.org/wiki/Gates_of_the_Arctic_Wilderness)
118. [https://ru.wikipedia.org/wiki/The\\_Wilderness\\_Society\\_\(%D0%A1%D0%A8%D0%90\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/The_Wilderness_Society_(%D0%A1%D0%A8%D0%90))
119. <https://en.wikipedia.org/wiki/Wilderness>
120. <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/100-tvs-zl-karv-dlapolski-zawycinke-w-puszczy-bialowieskiej/61fmx61>
121. <http://www.pap.pl/aktualnosci/news,1175369,trybunal-ue-100-tyseurokary-dziennie-jesli-polska-bedzie-kontynuowac-wycinke-w-puszczy.html>
122. <http://wyborcza.pl/7,75398,22672209,trybunal-sprawiedliwosci100-tys-euro-kary-za-dzien-jesli.html?disableRedirccts=true>
123. Категории охраняемых территорий Международного Союза охраны природы, [www.aikalfund.ru/library/international/index.wbp?doc\\_id=of5fff95-63f3-4ff8-be42-b47203bf774f](http://www.aikalfund.ru/library/international/index.wbp?doc_id=of5fff95-63f3-4ff8-be42-b47203bf774f)
124. Охраняемые природные территории Мадагаскара, [www.kiliman.info\(madagaskar\)zapoved.html](http://www.kiliman.info(madagaskar)zapoved.html)
125. Состояние охраняемых районов, тенденции в этой области и фактические угрозы, 2003, МСОП, ч. 1, 23 сент.
126. Дежкин В.В., 2005, Охраняемые природные территории мира, Россия в окружающем мире, 2005, стр. 59-81.
127. Оюунгэрэл Б., 2007. Состояние и перспективы охраны природы в Монголии, Бюллетень Ботанического сада-института ДВО РАН, вып. 1, стр. 88–93.
128. Национальные парки и заповедники на Шпицбергене, [www.guide.travel.ru/svalbard/geo/nature/nationalparks/](http://www.guide.travel.ru/svalbard/geo/nature/nationalparks/)
129. Природный заповедник Маунт-Нимба, [www.turspeak.ru/mountnimba-strict-nature-reserve](http://www.turspeak.ru/mountnimba-strict-nature-reserve).
130. Конвенция об охране дикой флоры и фауны и природных мест обитания в Европе

131. Тлумачний посібник оселищ Резолюції №4 Бернської конвенції, що знаходяться під загрозою та потребують спеціальних заходів охорони. Перша версія адаптованого неофіційного перекладу з англійської (Третього проекту офіційної версії 2005 р.) / А. Куземко. С. Садогурська, О. Василюк. – К, 2017. – 124 с
132. Борейко В.Е., Галущенко С.В., Парникоза И.Ю., 2018, Территории строгого природоохранного режима (категории I-a, I-b МСОП/IUCN). Международный и европейский опыт. Борейко В.Е., Галущенко С.В., Парникоза И.Ю., Киевский эколого-культурный центр, – К.: Логос, – 112 с. – (Серия «Охорони дикої природи», Вип. 84).

---

Підп. до друку 15.03.2025. Формат 60×84<sup>1</sup>/<sub>16</sub>. Папір офс. Гарнітура «Калибри». Друк офс.  
Ум. друк. арк. 4,65. Обл.-вид. арк. 5,85. Наклад 500 прим. Зам. 31.

ТОВ-видавництво «ЛОГОС»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи Державного реєстру видавців,  
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 201 від 27.09.2000 р.  
01054, Київ-54, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-60-03

---



***Борейко Володимир Євгенович,***  
Заслужений природоохоронець України,  
директор Київського еколого-культурного  
центру



***Парнікоза Іван Юрійович,***  
доктор біологічних наук, координатор  
роботи по створенню об'єктів ПЗФ  
Київського еколого-культурного центру



***Галущенко Сергій Володимирович,***  
науковий співробітник Деснянсько-  
Старогутського національного парку



**В.Є. БОРЕЙКО, І.Ю. ПАРНІКОЗА, С.В. ГАЛУЩЕНКО**

# **СУВОРА ОХОРОНА ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ У СВІТІ, ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ**

